

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992

Hijzen, C.W.

Citation

Hijzen, C. W. (2016, November 16). *Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992*. Boom, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44272>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44272>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44272> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Hijzen, Constant

Title: Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992

Issue Date: 2016-11-16

HOOFDSTUK 5

Flexibel en bij de tijd. Politieke en maatschappelijke druk in een veranderend dreigingslandschap, 1968-1980

INLEIDING

Op 12 mei 1971 wijdde *Haagse Post* maar liefst elf pagina's aan de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Om begrip te krijgen voor 'de gedachtewereld waaruit de BVD'er stamde', schotelde de journalist Frans Nypels¹ de lezer in het eerste deel van het drieluik, getiteld 'Wie is bang voor de BVD', een 'brok onvolledige historie' voor. Kennis daarvan vond Nypels noodzakelijk, omdat die mentaliteit, die in 1971 'onder druk van het buitengebeuren veranderde', goeddeels bepaalde hoe de BVD de in het geheime Koninklijk Besluit omschreven taak opvatte. Door 'een toevloed van niet door de oorlog belaste jongeren' zou de BVD zijn werk nu 'waarschijnlijk genuanceerder opvatten dan vroeger', veronderstelde Nypels.

Vervolgens nam Nypels de lezer mee de 'kale en kleine' wachtkamers in van het 'uit beige bakstenen opgetrokken fantasieeloze' BVD-gebouw, dat veel weg had van 'de protserige partijbureaus die de communisten vlak na de oorlog in de satellietlanden uit de grond stampten', waar de 'gebruikelijke, verouderde literatuur' op tafeltjes lag. Daar werd de journalist opgehaald en stevast vergezeld door een BVD'er die keek of er 'geen herkenbare collega in de gang liep', om door de gangen met 'centimeters dikke ramen' naar een kamer te gaan waar hij een interview kon afnemen met een niet nader genoemde BVD-functionaris en Kuipers, die wel bij naam genoemd werd. De journalist kreeg te horen welk profiel de gemiddelde BVD'er had, maar ook hoe het contra-inlichtingswerk, waarin volgens de BVD driekwart van de totale capaciteit ging zitten, eruitzag. Zo schreef Nypels over 'volgploegen', bijgestaan door een 'machtig thuisfront' van onder meer 'administratief personeel, beveiligingsbeambten en beleidsfunctionarissen' (wier 'diensttijd van 08:30, met onderbreking van een lunchpauze van drie kwartier, duurde tot 17:30'), die 'in het geniep werkende agenten' van onder meer de KGB probeerden te ontmaskeren.

Daarna passeerde ook de meest 'delicate functie' van de veiligheidsdienst de revue: de bestrijding van 'extremisten', oftewel 'antidemocratische stromingen'. De dienst deelde mee dat 'ruim 90% van de vergaarde informatie' op dit front

afkomstig was uit 'open bronnen', oftewel uit de 'rijstebrijberg aan drukwerk van contesterende groepen'. Al 'die mensen die zo nodig onze democratie willen aantasten purgeren hun ellende in kilometers drukwerk', bevestigde een 'in het vak vergrijsde BVD'er'. Dat juist op dit vlak zo veel publieke ophef was ontstaan, was de BVD echter niet aan te wijven, schetste Nypels. De operationele activiteiten in extreemlinkse en -rechtse kringen, waarbij rechts gezien het geringe gevaar dat daarvan uitging, relatief veel aandacht kreeg, werden veelal verricht door het autonome 'lokale gezagsapparaat'. De door extremisten 'herkende buitenstaanders in dampige en ranzig ruikende zaaltjes' waren dus dikwijls politieagenten die 'niet altijd even fijngevoelig te werk gingen'. Bovendien werd dergelijke publiciteit 'kunstmatig opgewekt' door 'vele in het politieke randgebied voor erkenning ijverende Nederlanders', vertelde de BVD-zegsman. Het was inmiddels een 'statuskwestie' geworden om door de BVD te worden 'afgeluisterd': 'een bevestiging van zijn of haar revolutionaire belangrijkheid'.²

In het tweede deel van het drieluik ('Topspion Kuipers: "Wij zijn vlijtige lezertjes"'), waarin Nypels verslag deed van zijn interview met Andries Kuipers, kreeg de BVD-boodschap een meer persoonlijke kleur. Behalve zijn achtergrond, carrière en taakopvatting kwam ook Kuipers' motivatie om voor de BVD te werken ter sprake. Kuipers mocht bijvoorbeeld vertellen over het 'beslissende keerpunt' in zijn carrière, namelijk het moment waarop Eindhoven hem belastte 'met de studie van het communisme'. 'Toen werd mij pas duidelijk dat het bezit van politieke vrijheid niet een natuurlijke staat der dingen is,' vertelde het diensthoofd. Het klonk in deze tijd 'misschien gezwollen', aldus Kuipers, maar de bestudering van het communisme gaf hem het gevoel 'bezigt te zijn onze pas heroverde politieke vrijheid te waarborgen'.

Nypels vond dat inderdaad gezwollen. We leefden toch in tijden van co-existentie, vond hij, waarin 'zelfs de Chinezen' uit hun isolement kropen. Oorlog was daarom 'ondenkbaar' en dat riep de vraag op of de veiligheidsdienst nog wel nodig was. 'Als er inderdaad alleen maar geïsoleerde groepjes zouden zijn die zich tegen gangbare normen verzetten, zou er niets aan de hand wezen', gaf Kuipers toe. 'Maar het is niet zo mooi als u schildert', nuanceerde hij. 'Bepaalde opvattingen' leverden namelijk 'brandstof' voor 'de macht van het Sovjetblok': een machtsapparaat van ongekeende omvang dat 'daadwerkelijk in staat was om onze vrijheid te verpletteren'. Of de sovjets dat ook werkelijk zouden doen, vond Kuipers 'een doelmatigheidsvraag'. 'Het communisme' zocht 'zijn weg' tegenwoordig misschien niet langer via oorlog, maar 'via lokale revoluties'. 'Communisten streefden nog steeds het doel na de wereld te beheersen en van hun ideologie te doortrekken', profeteerde Kuipers. En daarbij schuwden ze geweld niet. Terwijl 'de gemiddelde Nederlander' maar 'zat te moraliseren', was er toch 'heus' de 'dreiging van het wereldcommunisme', zei Andries Kuipers.³

Aan dit knap staaltje public relations van de Binnenlandse Veiligheidsdienst werd toch nog afbreuk gedaan door een derde artikel, dat de redactie vermoedelijk had toegevoegd om wat tegengas te geven aan, wat *Het Vrije Volk* noem-

de, 'een opvallend positief gesteld verhaal'.⁴ Onder de titel 'Het antecedenten-gelvlooi maakt een hoop mensen razend', raketste de journalist Daan Dijkman de affaire-Vondeling, de kwestie rond Joop van Santen en nog enkele andere in de publiciteit gekomen klachten op.⁵ Ondanks Dijksmans karakterisering hiervan als 'waaninnige BVD-geruchten' en 'hersenspinsels', vond het Aurora-gezelschap zijn artikel een 'journalistiek broddellapje'. Toen het hoofd van Afdeling K de journalist hierover opbelde, zei Dijkman dat hij juist 'geen kraakverhaal' over de BVD had willen schrijven: het was zijn bedoeling de 'BVD-paranoia' in bepaalde kringen bloot te leggen, zo vatte het afdelingshoofd dit tijdens het Aurora-overleg van 14 mei 1971 samen.⁶

De publicatie liet zien hoezeer de dienstleiding de legitimiteitsproblematiek geïnternaliseerd had. De BVD wilde zich laten horen in de maatschappij en gunde die maatschappij ook een plaats in de binnenwereld van de dienst. Nadat de BVD in 1968 op tv was verschenen, kon de maatschappelijke buitenwereld daar nu ook via een krantenartikel naar binnen stappen, om in ongekende mate van detail te horen te krijgen hoe de dienst en zijn vijanden werkten en dachten. Voor Kuipers was die nieuwe verhouding tot de buitenwereld instrumenteel: hij hoopte te verhinderen dat een gebrek aan maatschappelijk draagvlak zou leiden tot een politieke ingreep in de begroting. Die ingreep bleef inderdaad uit, maar Kuipers overzag niet dat zijn dienst als gevolg hiervan ontvankelijker werd voor politieke invloed. Tussen 1968 en 1980 zouden de uitvoerende en controlerende machten de Binnenlandse Veiligheidsdienst nauwer op de huid zitten. De discussies over de legitimiteit van de veiligheidsdienst verdwenen niet, maar werden in de jaren zeventig overstemd door de discussies over de dreigingspercepties en organisatie van de Binnenlandse Veiligheidsdienst.

Dit proces werd gestuwd door twee ontwikkelingen. De toegenomen maatschappelijke aandacht in de jaren zestig genereerde ten eerste meer politieke aandacht. Ten gevolge van een actieve Kamercommissie en een vast korps aan BVD-critici in pers en parlement moest Beernink zich regelmatig verantwoorden voor het optreden van de dienst.⁷ Ten tweede veranderde het dreigingslandschap. In tegenstelling tot in Latijns-Amerika, Afrika en Azië zette de ontspanning in de Koude Oorlog in Europa zich door.⁸ De Vietnamoorlog, die in 1975 werd beëindigd, leidde weliswaar tot maatschappelijke protesten in Nederland⁹ en ook de onrust in Polen en de inval van de Sovjet-Unie in 1979 leidden tot oplopende spanningen,¹⁰ maar in het algemeen trad de Koude Oorlog in Europa naar de achtergrond.¹¹ Nieuwe dreigingen vulden die leemte.¹² De opkomst van de jongeren- en studentenbeweging ontregelde niet alleen het politieke systeem maar ook de maatschappelijke orde.¹³ In de jaren zeventig kwam de protestbeweging tot wasdom, het politieke klimaat polariseerde en vanaf 1973 zorgde de oliecrisis voor economische neergang.¹⁴ In die context werd het Westen, ook Nederland, steeds vaker het theater van politiek gewelddadig activisme en terrorisme. Zowel internationaal opererende groepen als strijders van eigen bodem maakten Nederland tot hun strijdtoneel.¹⁵ Dit hoofdstuk laat zien hoe en

waarom politieke spelers zich in toenemende mate gingen bezighouden met de dreigingspercepties van de dienst.¹⁶

POLITIEKE INVLOED, 1968-1970

In 1968 zagen Kuipers en de overige leidinggegenden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst als de hoofdtaak van de BVD nog steeds de bestrijding van het internationale communisme op Nederlandse bodem. Die dreiging was na de Cubacrisis wel van karakter veranderd, nu Mao zich definitief had afgekeerd van de 'reformistische' Sovjet-Unie en zich had opgeworpen als ware hoeder van het marxisme-leninisme.¹⁷ Paul de Groot greep het Sino-Sovjetgeschil aan om zijn partij te ontdoen van het stigma 'Russisch filiaal'¹⁸ en 'kwartiermaker van het Rode Leger'.¹⁹ Hij kondigde daarom in 1963 de 'autonomiepolitiek' af. De CPN zou zich noch door Moskou, noch door Peking de partijlijn laten dicteren.²⁰

Die keus werd echter niet door de hele communistische achterban aanvaard. Aan de ene kant eiste een pro-Chinese oppositie rondom maoïsten als Willem Oskam en Nico Schrevel dat de CPN zich totaal zou schikken naar de partijlijn van de Communistische Partij China.²¹ Uit deze groep, die halverwege de jaren zestig was geroyeerd en verderging in clubjes rondom tijdschriften als *De Rode Tribune* en *De Rode Vlag*, vloeide begin jaren zeventig de gewelddadige Rode Jeugd voort.²² Aan de andere kant tekende zich ook een pro-Russische oppositie af die de expliciete kritiek op de Sovjet-Unie afkeurde. Die stroming was, niet onbegrijpelijk, het sterkst onder CPN'ers die ook actief waren in de vriendschapsvereniging Nederlands-USSR en het reisbureau Vernu.²³

De autonomiepolitiek maakte de CPN welbeschouwd minder gevaarlijk. De partij was verdeeld en kon dus niet eensgezind optreden. Het enthousiasme voor partijactiviteiten en agitatie nam af en het aantal *Waarheid*-opzeggingen nam toe. Omdat De Groot bovendien de Sovjet-Unie tegen de haren instreek en China de CPN 'ondanks de welwillendheid' bleef beschouwen als een 'revisionistisch partijtje', stond de CPN begin 1968 'praktisch alleen', rapporteerde de veiligheidsdienst.²⁴ Kuipers erkende dat het communisme op 'een aantal punten' was veranderd, maar 'tot nog toe in essentie niet'.²⁵

Om diverse redenen schroefde de BVD de inlichtingeninspanningen tegen de CPN niet terug. Afdeling B wilde om te beginnen zeker weten dat de autonomiepolitiek meer dan retoriek of een gril was en monitorde daarom hoe De Groot reageerde op de verwikkelingen in het Sino-Sovjetgeschil.²⁶ In omgekeerde richting zag de dienst het ook als zijn taak om te weten te komen of er nu verandering optrad in de internationale bemoeienissen met de Nederlandse communistische beweging. In dit kader dokterde Neervoort een geraffineerde agentenoperatie ('project Mongool') uit tegen de Chinese vertegenwoordiging in Den Haag. Deze operatie, die liep van 1963 tot 1975, moest uitwijzen of

China zich nu intensiever bemoeide met de CPN en/of de maoïstische splintergroepen.²⁷ Ook van andere inlichtingendiensten, met name van het Oost-Duitse *Ministerium für Staatssicherheit*, verwachtte de BVD dat zij hun propaganda en 'beïnvloedingsactiviteiten' via andere kanalen zouden voortzetten nu de deur naar de CPN dicht was.²⁸ Zoals in het vorige hoofdstuk al bleek, waren de communistische inlichtingenofficiërs daarom ook actief in radicaal-pacifistische en links-socialistische organisaties die op zichzelf niet extremistisch waren – in het bijzonder de PSP, waar sommige partijleden zelfs 'nolens volens medewerker' van een communistische inlichtingendienst waren, zoals Kuipers dat uitdrukte.²⁹

Het meest angstaanjagend vond Afdeling B echter dat 'de communisten thans meer geaccepteerd werden als volwaardige Nederlanders'.³⁰ Volgens het CPN-partijbestuur was dat te danken aan de autonomiepolitiek,³¹ terwijl de BVD daar oorzaken voor aanwees die buiten het bereik van de CPN lagen, zoals vreedzame co-existentie, de 'radicalisering van het Nederlandse kiezerscorps' en de economische neergang.³² Het effect ervan was niet alleen een groei in het aantal gemeenteraads- en parlementszetels en in ledental (met name onder twintigers en dertigers was de CPN populair), maar ook een afname van 'het besef wat het communisme voorstelde in bestuurskringen'.³³ Dat manifesteerde zich in de benoeming van CPN-partijbestuurder Harry Verheij tot Amsterdams wethouder in 1966, het (naar Belgisch voorbeeld) verlenen van zendtijd voor politieke partijen aan de CPN en het in 1967 weer toelaten van CPN-afgevaardigden tot de Vaste Kamercommissies van Buitenlandse Zaken en Defensie,³⁴ een beslissing die de BVD onverstandig vond en (daartoe voelde de dienst zich verplicht) als *National Security Authority* aan de NAVO zou melden.³⁵ Ook het feit dat confessionele partijen steeds vaker leden van het CPN-partijbestuur uitnodigden om deel te nemen aan discussiebijeenkomsten, illustreerde dat politiek en samenleving niet langer zagen hoe gevaarlijk het communisme eigenlijk was, vond Afdeling B.³⁶ Al in 1965 stelde de BVD vast dat de gehele westerse wereld zich liet bedotten door de 'ontzaglijke vredespropaganda' van de Sovjet-Unie, met als gevolg dat 'het besef van een fundamentele vijandigheid en *cut throat competition* vervaagde', terwijl dat land nog steeds de 'niet-communistische wereld in politiek, wetenschappelijk, economisch en cultureel opzicht' wilde 'overvleugelen'.³⁷

Daar wees de BVD herhaaldelijk op, ook toen hij begin 1968 over het 22ste partijcongres rapporteerde. Terwijl communisten nu veranderden van de vijfde colonne in 'normale Nederlanders', streefde de CPN nog altijd naar 'de dictatuur van de arbeidersklasse', desnoods middels de 'gewapende opstand', benadrukte de BVD. Het was kortom zeer verontrustend dat 'een toenemend aantal Nederlanders heil bleek te verwachten van een antidemocratische partij'.³⁸ Als gevolg hiervan nam niet alleen het maatschappelijke en politieke veiligheidsbewustzijn af, maar verkruimelde ook het draagvlak voor veiligheidsmaatregelen als het antecedenonderzoek en, indirect, een instituut als de BVD.

De studentenbeweging

Het ingrijpendste gevolg was echter dat ook in politieke kringen het Koude Oorlogskader niet langer leidend was voor het veiligheidsbeleid. Dit bleek met name toen het kabinet-De Jong de Binnenlandse Veiligheidsdienst in 1968 min of meer dwong om zich intensief te gaan bezighouden met de studentenbeweging. Die was in het jaar ervoor al geïntensiveerd, wel met het oog op de communistische tegenstander. Toen minister-president De Jong in 1967 met Kuipers sprak over het grootschalige spionageschandaal in Groot-Brittannië, zei hij 'zeer beducht' te zijn voor 'het binnendringen in het overheidsapparaat van Macleans en Philby's': twee van de vijf KGB-agenten van de zogenoemde *Cambridge Five*.³⁹ Deze vijf studenten werden toen zij in de jaren dertig aan Cambridge studeerden als agent geworven. Sindsdien waren ze opgeklommen tot hoge maatschappelijke en politieke functies. Kim Philby had zelfs een belangrijke functie bij MI6.⁴⁰ Philby's vlucht naar Moskou kwam in de loop van 1963 in de pers,⁴¹ ook in Nederland.⁴²

In het licht van die ontdekking kon De Jong 'zich niet voorstellen dat hier in Nederland niets zou gebeuren'. In een gesprek met Kuipers, zijn plaatsvervanger, en de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Chris van Veen toonde De Jong zich dan ook 'zeer bezorgd over de geringe resultaten' van het contra-inlichtingenwerk van de BVD. Kuipers deelde die zorgen en was bang 'dat niet alleen wij, maar de westelijke diensten in het algemeen, jarenlang overspeeld zijn geworden door de KGB'. Daarop legde het diensthoofd de premier uit wat zijn dienst aan contra-inlichtingen- en beveiligingswerk deed, om fijntjes te wijzen op het belang van de antecedentenonderzoeken, die 'thans onderwerp van zoveel kritiek' waren. Toen Kuipers vervolgens zei dat zijn dienst, naar aanleiding van de 'Leidse Universiteit-affaire', nu wellicht beknot werd in de inlichtingeninwinning aan universiteiten, was de premier 'niet enthousiast'.⁴³ De zaak rondom Philby en zijn medestudenten had in zijn ogen aangetoond dat er actief gespioneerd werd en hij wilde dat Kuipers hem persoonlijk op de hoogte van het contra-inlichtingenwerk zou houden.⁴⁴ Volgens Kuipers had minister Beernink de dienst daarom gemaand om 'met tact en voorzichtigheid onze informatie te blijven krijgen uit universitaire kringen'.⁴⁵

Die interesse in de studentenbeweging kreeg vanaf mei 1968 een ander karakter. In die maand nam het jongeren- en studentenactivisme in onder andere de Verenigde Staten, Duitsland en Frankrijk gewelddadige vormen aan. Vooral de ontwikkelingen in Frankrijk maakten op Nederlandse gezagsdragers diepe indruk.⁴⁶ Net zoals elders in de westerse wereld had de naoorlogse babyboom in Frankrijk een explosie van het aantal studenten tot gevolg gehad, die de universiteiten niet konden accommoderen.⁴⁷ Die ontwikkeling viel samen met de opkomst van nieuwlinkse politieke organisaties en protestbewegingen die voortkwamen uit de anarchistische en communistische organisaties.⁴⁸ De eisen voor betere universitaire voorzieningen en meer inspraak voor studenten

in de besluitvorming vermengden zich met radicaal politiek gedachtegoed.⁴⁹

Onder leiding van de anarchistische studentenleider Daniel Cohn-Bendit kwamen de studenten in de Parijse voorstad Nanterre eind april 1968 het eerst in opstand.⁵⁰ Vrijwel direct waaierden de studentenstakingen, kantoorbezettingen, demonstraties en marsen zich uit over de rest van Frankrijk. Op 10, 11, 24 en 25 mei braken de grootste gewelddadigheden uit, waarbij ook stakende arbeiders slaags raakten met de politie. In de grote steden werden barricades opgeworpen en braken straatgevechten uit. De rust keerde pas terug op 30 mei 1968, toen president Charles de Gaulle de bevolking geruststellend toesprak in een rechtstreekse televisie-uitzending en de autoriteiten ondertussen de orde herstelden.⁵¹

Het schrikbeeld van bloederige studentenprotesten stond gebrand op het netvlies van het kabinet-De Jong. Ook in Nederland groeide de studentenpopulatie explosief, van 28.000 in 1950 tot 103.000 in 1970, en zwol de onvrede over de autoritaire bestuursstructuren aan.⁵² De Jong wilde koste wat kost Parijse toestanden aan Nederlandse universiteiten voorkomen.⁵³ Zijn kabinet bewandelde daartoe twee paden. Om tegemoet te komen aan de grieven van de studenten werkte minister van Onderwijs en Wetenschappen Gerard Veringa aan hervorming van het universitaire stelsel.⁵⁴ Tegelijkertijd moest het gezag gehandhaafd blijven, zij het op een nieuwe manier. In de ogen van het kabinet en de BVD⁵⁵ deed de Amsterdamse politie, die nu eens te hard optrad tegen *happenings* en geweldloos protest en dan weer helemaal niet, het aanzien van het overheidsgezag geen goed. De Jong ontsloeg daarom niet lang na zijn aantreden de regenteske Amsterdamse burgemeester Gijs van Hall⁵⁶ en introduceerde een meer tolerante en gedogende gezagshandhaving.⁵⁷ Inlichtingen speelden daarbij een belangrijke rol. Om zich een beter beeld te vormen van wat deze rebellerende groepen bewoog en om daarnaast de politie-inzet beter te kunnen coördineren, infiltreerde een groepje jonge, net aan de politieschool afgestudeerde Amsterdamse agenten in de jongeren- en studentenbeweging.⁵⁸

Ook de BVD moest van het kabinet een steentje bijdragen. Dat was geen vanzelfsprekendheid. Studenten waren niet per definitie extremisten (lees: communisten), dus de veiligheidsdienst zag hier geen taak voor zichzelf weggelegd. Toch kwam die gedachte om de BVD in te schakelen ook weer niet helemaal uit de lucht vallen. De dienst hield zich al sinds de vroege Koude Oorlog op in communistische jongeren- en studentenorganisaties, zoals de Socialistische Jeugd (SJ), het Algemeen Nederlandse Jeugdverbond (ANJV), de Amsterdamse studentenverenigingen Perikles en, in mindere mate, het socialistische Politeia.⁵⁹ Om dezelfde redenen hield de dienst bij wie wereldjeugdfestivals bezochten en bewoog deze zelfs jongeren om anticomunistische toespraken te houden.⁶⁰ Daarnaast waren er contacten met de Nederlandse Studenten Raad (NSR) om op de hoogte te blijven van studenten die achter het IJzeren Gordijn op reis gingen.⁶¹ In de 'niet-extremistische' studentenbeweging hield de BVD eveneens een vinger aan de pols. Afdeling B Front- en andere organisaties (BFA),

sinds 1965 ook belast met het onderzoek naar de ‘radicale jeugd’,⁶² won bijvoorbeeld ook inlichtingen in over ‘niet-extremistische’ studentenorganisaties als de (landelijke) Studentenvakbeweging (svb) en de Algemene Studentenvereniging Amsterdam (ASVA).⁶³

Twee vijandbeelden motiveerden de interesse van de BVD in de studentenbeweging. Het meest dreigend en alomtegenwoordig was het communisme. De BVD verzamelde contra-inlichtingen, om te weten of er Nederlandse Philby’s rondliepen, en probeerde daarnaast zicht te houden op eventueel voor de democratische rechtsorde gevaarlijke plannen en ontwikkelingen in de studentenbeweging.⁶⁴ Omdat de dienst bang was dat communistische organisaties aan intredepolitiek en heimelijke beïnvloeding zouden doen, vond hij het net als in andere ‘niet-extremistische’ organisaties, zoals de PSP, nodig om ook in de ‘bonafide’ studentenclubs en -organisaties inlichtingen in te winnen. De greep van het communisme op de ‘bonafide’ studentenwereld bleek overigens niet erg stevig. Volgens het BVD-maandoverzicht van maart 1968 waren van de 2500 studenten die zich bijvoorbeeld bij de Studentenvakbeweging hadden aangesloten ‘slechts een 60-tal communist of communistisch georiënteerd’.⁶⁵ De CPN zocht namelijk wel toenadering tot de jongeren en studenten, maar stelde zich tegelijkertijd gereserveerd op tegenover de studenten die niet zo strak in de leer waren, wat hen er niet van weerhield aan de haal te gaan met het marxisme. Daarnaast vreesde de Communistische Partij Nederland dat de studenten, die met hun acties de wet overtraden, de partij de illegaliteit in zouden zuigen.⁶⁶

De opstelling van de ‘bonafide’ studenten vond de BVD daarom nog zorgwekkender. In lijn met de bredere ‘dialog’ tussen de westerse en communistische wereld ontwaarde de BVD al sinds het begin van de jaren zestig een trend waarbij ook in studentenkringen het anticomunisme niet langer opgeld deed. ‘Bonafide’ en ‘extremistische’ studenten hadden steeds frequenter contact met elkaar en daardoor was het zelfs mogelijk openlijk communist te zijn én lid van een studentenorganisatie.⁶⁷

Halverwege de jaren zestig diende zich een tweede dreigingsbeeld aan: de *New Left*-beweging kwam uit Californië naar Europa overwaaien.⁶⁸ Met name in Italië, West-Duitsland en Frankrijk gaven studenten gehoor aan de oproep tot meer en hardere acties tegen het gezag om ‘het systeem’ te veranderen, een oproep die geïnspireerd werd door Herbert Marcuses idee van ‘repressieve tolerantie’.⁶⁹ Zowel de vorm (zoals de *teach-ins*),⁷⁰ als de inhoud (tégen de NAVO en de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam) had ook in Nederland navolging gekregen, stelde de BVD in de tweede helft van de jaren zestig vast.⁷¹ Deze radicalisering van de ‘bonafide’ studentenbeweging leek vooral gedreven doordat veel Nederlandse studenten meer internationale contacten aanknoopten. De West-Duitse studentenleider Rudi Dutschke (bijnaam: ‘Der rote Rudi’)⁷² kwam begin 1968 naar Nederland om tot revolutie op te roepen⁷³ en veel Nederlandse studenten reisden in deze jaren naar West-Duitsland en Parijs.⁷⁴ Door de Parijse studentenrevolte kregen in mei 1968 verschillende Nederlandse studen-

tenorganisaties de geest: zij probeerden middels vergelijkbare acties ook in Nederland een revolte te ontketenen.⁷⁵

Kuipers was vooral geïnteresseerd in de vraag of communisten de hand hadden in het studentenoproer. Het kabinet-De Jong wilde daarentegen, ongeacht eventuele invloed van communistische organisaties, in het licht van de gebeurtenissen aan de Sorbonne weten of soortgelijk geweld ook in Nederland dreigde.⁷⁶ Om aan die politieke behoefte aan informatie over de studenten tegemoet te komen én omdat ook in NAVO-verband sinds juni overleg werd gepleegd over de *protest movements*,⁷⁷ introduceerde de veiligheidsdienst een nieuwe rapportagevorm: de studentenbulletins. Deze overzichten van enkele pagina's verschenen vanaf 10 mei 1968⁷⁸ wekelijks (of vaker) en bevatten doorgaans een overzicht van krantenartikelen of geheime berichten over studentenacties – tot het Onderwijsministerie in 1975 zelf knipseloverzichten over de studentenbeweging ging bijhouden. Afdeling B verstuurde ze in de politieke omgeving aan minister-president De Jong en de ministers Beernink, Carel Polak (minister van Justitie) en Gerard Veringa (minister van Onderwijs en Wetenschappen). In de ambtelijke omgeving kregen ook de procureurs-generaal en de directeur-generaal Openbare Orde en Veiligheid op het ministerie van Binnenlandse Zaken deze overzichten.⁷⁹

Hoewel de BVD dus actiever ging rapporteren, was Kuipers niet bereid om meer agentenoperaties in studentenkringen te ontplooien. Een klein jaar eerder had hij Beernink uitgelegd dat de BVD 'als het ware drie kringen van belangstelling had': 'organisaties waarvan wij de publicaties lezen om op de hoogte te blijven; organisaties waaromtrent wij informaties inwinnen (o.m. door informanten) en organisaties waarin wij penetreren met agenten'.⁸⁰ Hoewel Kuipers het ten aanzien van de studentenwereld acceptabel vond om op structurele basis 'studentenperiodieken' te lezen, iets wat de dienst al jaren deed,⁸¹ vond hij het werken met agenten bijvoorbeeld wel geoorloofd in communistische organisaties, maar niet in de Boerenpartij en de PSP. Beernink was dat eind 1967 roerend met hem eens, aangezien de PSP in zijn ogen geleid werd door 'wezenlijk betrouwbare en vaderlandslieve mensen'.⁸²

Dit betekende echter niet dat de BVD geen actieve informanten en agenten had in 'niet-extremistische' kringen. In het BVD-dossier over de Algemene Studentenvereniging Amsterdam zijn tussen de talloze krantenknipsels ook gegevens terug te vinden over demonstraties en ledenvergaderingen, inclusief beschrijvingen van het verloop, de sfeer, de plannen en vaak ook de uitslag van stemmingen. Dat wijst op lijfelijke aanwezigheid en dus ten minste op informanten.⁸³ Ook lijkt het erop dat de BVD een van de ASVA-studenten als agent ('Criticus') had geworven. In het najaar van 1966 meldde de dienst dat 'Vetrov', een medewerker van de Russische ambassade, op een filmfestival voor studentenfilms geprobeerd had om 'Criticus' te rekruteren.⁸⁴

Kuipers vond alleen dat deze inzet op beperkte schaal moest plaatsvinden. Half mei,⁸⁵ toen de Franse studentenprotesten in alle hevigheid waren losge-

barsten, zei Kuipers tegen Beernink en Veringa dat het werken, oftewel het 'infiltreren',⁸⁶ in de studentenkringen een 'gevoelige aangelegenheid' bleef. Zo begripvol als Beernink een jaar eerder was geweest, toen Kuipers hem had uitgelegd dat hij moeite had met agentenwerk in 'niet-extremistische' organisaties als de PSP, ook al was dit soms noodzakelijk, zo weinig begrip toonden Veringa en Beernink, nu zij de hete adem van de studentenprotesten in hun nek voelden. 'Beide Ministers' vonden het 'een normale zaak' dat de BVD dit deed, koppelde Kuipers op 15 mei 1968 in het Auroragezelschap terug.⁸⁷

De BVD ziet de studenten als opgelegde, extra taak

Op politieke instigatie⁸⁸ moest de BVD zich dus, óók met behulp van agentenwerk, op het studentenactivisme storten. Kuipers werd uitgenodigd bij allerlei politiek-bestuurlijke vergaderingen over de studentenproblematiek en was in de maanden daarop regelmatig te vinden op de werkkamers van Polak, Veringa en Beernink.⁸⁹ Op 24 mei 1968 maande Kuipers de rest van de BVD-leiding om 'veel aandacht aan deze sector' te blijven besteden, 'zodat wij paraat zijn als er een beroep op ons wordt gedaan'.⁹⁰ Signaleerde de BVD iets van studentenacties, dan moest de BVD direct 'zeer hoge autoriteiten' op de hoogte stellen.⁹¹ Ook later in de hiërarchie, namelijk 'op werkniveau', werden regelmatig gegevens uitgewisseld tussen Afdeling BFA en ambtenaren van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.⁹²

Aan deze groeiende groep afnemers van inlichtingen over de studentenbeweging richtte de BVD eind mei 1968 al geruststellende woorden. Volgens de dienst was 'de grote massa der studenten hier te lande niet bereid gebleken om tot soortgelijke acties als in Frankrijk over te gaan'. De arbeiders gaven, in tegenstelling tot hun Franse lotgenoten, geen gehoor aan oproepen om zich aan te sluiten.⁹³ Iets te vroeg leek de dienst daarmee te suggereren dat het allemaal wel meeviel: op 22 en 23 oktober 1968 kwam het in Amsterdam namelijk tot een gewelddadig treffen tussen enkele honderden studenten en de politie.⁹⁴ Daarna gingen nog enkele duizenden jongeren in Amsterdam tijdens het spitsuur de straat op.⁹⁵ Deze acties, die van tevoren bekend waren bij de BVD, toonden overigens meteen de beperkte waarde van de studentenbulletins aan: studenten in bijvoorbeeld Tilburg, Nijmegen, Delft en Amsterdam kondigden om de haverklap acties aan. Kuipers kon toch onmogelijk bij iedere aankondiging de noodklok luiden. Het was, zoals het hoofd van Afdeling B op 23 oktober 1968 zei, erg moeilijk 'om een prognose t.a.v. de uitvoering en effect van zulk een voorgenomen demonstratie te geven'.⁹⁶ De acties waren, zoals de dienst later schreef, 'ultimatief' van karakter en kwamen neer op 'intimidatiepogingen' om, onder dreiging van verdere acties, medezeggenschap af te dwingen. In 'vrijwel alle gevallen waren de dreigementen echter niet of halfslachtig uitgevoerd'.⁹⁷

Dat bleek ook toen in mei 1969 alsnog een Nederlandse studentenrevolte ontvlamde. Terwijl de veiligheidsdienst eind maart 1969 nog had vastgesteld

dat het in de radicale studentenbeweging 'een dooie boel' was – er ontbrak een gecentraliseerde aansturing, de svb werd geplaagd door interne tegenstellingen en arbeiders in de Jordaan scholden studenten tijdens een demonstratie uit⁹⁸ –, was Koninginnedag 1969 aanleiding voor relletjes. Op 28 april bezetten studenten de Katholieke Hogeschool Tilburg en doopten deze om tot Karl Marx-Universiteit.⁹⁹ Ook in andere steden kondigden studenten bezettingen van universiteitsgebouwen aan.¹⁰⁰ Geschrokken vroegen de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken en Onderwijs Kuipers om nog sneller met inlichtingen te komen. Tussen 1 mei 11:30 uur en 12 juni 16:00 uur stuurde Kuipers hun 'extra bulletins', soms zelfs meerdere keren per dag, met daarin heet van de naald de laatste berichten over studentenacties.¹⁰¹

Die groeiende informatiestroom kon niet verhinderen dat, na een direct ontruimde bezetting op 12 mei,¹⁰² studenten onder leiding van Ton Regtien in de avond van 16 mei 1969 het Maagdenhuis bezetten, het bestuurlijke hart van de Universiteit van Amsterdam. Dat leidde onder jongeren en studenten elders in de stad tot relletjes. Terwijl de Amsterdamse burgemeester Ivo Samkalden dagenlang bemiddelde, onder andere met hulp van het PvdA-gemeenteraadslid Ed van Thijn die zich 'in spijkerbroek' onder de bezetters begaf,¹⁰³ kwam het kabinet tot de slotsom dat de studenten niet openstonden voor overleg, maar de koers volledig zelf wilden bepalen. Hoewel minister Veringa de studenten onder druk van de protesten in het uiteindelijke wetsontwerp Universitaire Bestuurshervorming veel inspraak gunde, besloot de ministerraad van 19 mei 1969 dat de grens van de tolerante en gedogende gezagshandhaving was bereikt.¹⁰⁴ Veringa, die de democratie zag wankelen nu Amsterdam in Parijs veranderde, wilde het Maagdenhuis afgrendelen en de bezetters desnoods uithongeren of met traangas het gebouw uit jagen.¹⁰⁵ Toen de bemiddeling op niets uitliep, viel de Amsterdamse politie op 21 mei 1969 het Maagdenhuis binnen. De bezetters werden massaal vervolgd, meestal met geldboetes.¹⁰⁶ Iets voorzichtiger dan een jaar daarvoor concludeerde de BVD nu dat 'verdere escalatie' zoals in het buitenland 'ook hier niet onmogelijk moest worden geacht'.¹⁰⁷

De opkomst van het studentenactivisme in 1968 en 1969 had een grote impact op de veiligheidsdienst. Net zoals Kuipers met het oog op de begroting aan 'reputatiebehartiging' was gaan doen om maatschappelijke steun te winnen, zo wilde het diensthoofd nu tegemoetkomen aan de groeiende politieke inlichtingenbehoefte inzake de studentenbeweging. Afdeling BFA draaide daarom overuren, maar de maandoverzichten, regeringsbrieven en (extra) studentenbulletins over het studentenactivisme oogstten in politiek en bestuur dan ook veel lof.¹⁰⁸ Omdat nu meer ministers, hoge ambtenaren en bestuurders BVD-rapportages ontvingen, werd het bereik van BVD-rapporten groter. Daardoor speelden inlichtingen een grotere rol in beleids- en besluitvorming. De enige politieke smet was dat het, inmiddels weer gewone, Kamerlid Vondeling het openbreken van archiefkasten door de Maagdenhuisbezetters¹⁰⁹ in een toespraak in Nijmegen als 'BVD-methoden'¹¹⁰ had gekarakteriseerd.¹¹¹ Beernink zou hem daarop

aanspreken.¹¹² Dat nam niet weg dat de BVD nu responsiever was tegenover de politieke opvattingen over de dreigingspercepties van de veiligheidsdienst.

De politieke steun gebruikte Kuipers weer om ook de maatschappelijke buitenwereld te bespelen. Hij sommeerde op de laatste dag van de bezetting het hoofd van Afdeling B om een 'nabeschouwing' over de studentenproblematiek op te stellen, met daarin 'een vergelijk met de situatie in andere landen, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, die veel ernstiger vormen had aangenomen'.¹¹³ Dit overzicht *Onrust in de studentenwereld*¹¹⁴ werd aan alle ministers van het kabinet-De Jong gestuurd.¹¹⁵ Beernink, die het een 'goede nota' vond, wilde voortaan meer horen over relevante ontwikkelingen in buitenlandse studentenbewegingen.¹¹⁶ Met het oog op het publieke imago van de dienst vroeg Kuipers of de BVD de nota in de openbaarheid mocht brengen. Beernink stemde toe.¹¹⁷

De dreigingspercepties begonnen te veranderen, niet alleen qua onderwerp, maar ook qua karakter. In temporele zin had de BVD nu met een dreiging te maken waarover soms wel meerdere keren per dag gerapporteerd moest worden. Minister Beernink vroeg Kuipers tijdens de Maagdenhuisbezetting bijvoorbeeld om de berichtgeving van zijn dienst waar mogelijk nog te versnellen. Ook het feit dat de BVD in de sfeer van open bronnen ook steeds meer gebruikmaakte van radio- en televisie-uitzendingen – 'van belang zijnde' nieuwsuitzendingen en commentaren werden opgenomen op band, 'ingeluisterd' en uitgewerkt – wees erop dat de BVD zich meer in de actualiteit begaf.¹¹⁸

De bestudering van de communistische vijand stond daarentegen verder van de actualiteit af. De mogelijkheid van de gewapende opstand die de dictatuur van de arbeidersklasse moest vestigen, was sinds de Praagse Lente achter de horizon verdwenen. Daarmee was het karakter niet minder dreigend geworden. Voor de veiligheidsdienst was het communisme nog even gevaarlijk als altijd. Dit bleek bijvoorbeeld uit het feit dat de dienst in alle rapportages over de studentenbeweging, in Engelens woorden 'met ijzeren consequentie en grote precisie',¹¹⁹ de aantallen studentenleiders registreerde die lid waren van of banden hadden met de CPN of een van diens mantelorganisaties, hoe klein in aantal en gering hun invloed ook, zónder dat iemand daarom had gevraagd. Volgens Engelen school hier 'iets hypocriets' in. Ook al leverde het agenten- en informantenwerk vooral namen, rugnummers en data van geplande acties op, de BVD rapporteerde over de communistische invloed op de studentenbeweging.¹²⁰ De procureurs-generaal vroegen zich op 24 mei 1969 af of die redenatie wel standhield, toen de BVD over een 'toegestane' demonstratie tegen het kolonelsbewind in Griekenland had gerapporteerd. Kuipers betoogde toen dat zijn dienst dat, net als bij het studentenactivisme, had gemeld om aan te tonen dat 'een aantal bekende (extremistische c.q. extreme) figuren bij de demonstratie aanwezig waren geweest'.¹²¹

Met deze keuze liet Kuipers volgens Engelen zien de politieke wensen serieus te nemen, maar bewaarde hij tegelijkertijd afstand tot de regering van 'dit moment' en partijpolitieke belangen. Kuipers bepaalde dus, net als zijn twee voor-

gangers, zelf hoe de dreigingspercepties, organisatie en werkzaamheden van de dienst vorm kregen.¹²² In aanvulling op die verklaring kan Kuipers' eigengerei-de opstelling ook geïnterpreteerd worden als illustratie van het feit dat de veiligheidsdienst en diens politieke omgeving inmiddels uiteenlopende dreigingspercepties hadden. De inzet van de zwaarste operationele middelen was in Kuipers' optiek alleen proportioneel als daarmee de ergste vijanden van democratie en staat werden getroffen, namelijk diegenen die een ideologie aanhingen die de democratie wilden afschaffen – lees: de communisten. De Binnenlandse Veiligheidsdienst hanteerde dus de onderliggende intentie van een demonstratie, actie of publicatie – preciezer uitgedrukt: de bedoeling om democratie en staat te beschadigen – als criterium op basis waarvan werd bepaald of iemand aandacht verdiende. In een enkel geval was de door de activisten of demonstranten 'gehanteerde methode' zo evident schadelijk voor de democratische rechtsorde, dat het duidelijk was dat de BVD zich ermee moest bemoeien, maar de doelstelling om de democratie om zeep te helpen was in BVD-ogen doorslaggevend.¹²³ Waar die intentie ontbrak, ging het om *mindless activism*, een term die de BVD had opgepikt uit een studie naar het studentenactivisme in de Angelsaksische literatuur: 'een houding die niet-ideologisch op louter rebellie gericht was'. Daar lag geen taak voor de BVD, vond Kuipers.¹²⁴

In plaats van die *Gesinnungsethik* hanteerde het kabinet-De Jong Webers *Verantwortungsethik*. Anders gezegd: om te beoordelen of een handeling goed of slecht is – in dit geval: voor de democratische rechtsorde en staatsveiligheid gevaarlijk of ongevaarlijk –, moet niet gekeken worden naar de intentie die eraan ten grondslag ligt, maar naar de gevolgen van die handeling. Waar de veiligheidsdienst vooral naar de *intentie* keek op basis van het ideologische kader waarbinnen handelingen verricht werden om te bepalen of iets als een dreiging moest worden gezien, daar beoordeelde het kabinet dit op basis van de *gevolgen* van de handelingen. Studentenacties, of die nu voortsproten uit 'bonafide' of communistische clubs, hadden een gezagsondermijnend effect en vormden om die reden een dreiging waartegen ook de BVD in het geweer moest komen, redeneerde De Jong. Terwijl Beernink Kuipers schouderklopjes gaf over de studentenbulletins, beschouwde de dienst het werk in de studentenbeweging eigenlijk als moetje, als extra taak. Kuipers weigerde dan ook mensen en middelen weg te halen die tegen het communisme werkten. In februari 1970 vroeg hij Beernink daarom de BVD-begroting op te hogen, nu de dienst 'meer aandacht aan jeugd-radicalisme moest schenken'.¹²⁵

PERS EN PARLEMENT, 1970-1975

Terwijl de politieke spelers in de BVD-omgeving zich bemoeiden met de dreigingspercepties van de dienst, gingen de maatschappelijke discussies over de legitimiteit van de BVD ook door. De juridische basis van het binnenlandse vei-

ligheidswerk kwam na een Kamerdebat op 21 april 1970 ter discussie te staan. Op die datum bracht de Vaste Kamercommissie het tweede verslag over de eigen controlewerkzaamheden tussen 1967 en 1970 uit aan de Tweede Kamer¹²⁶ en in dat verslag kwamen onder meer de opheffing en heropricting onder Defensie van de Buitenlandse Inlichtingendienst aan de orde.¹²⁷ Omdat het kabinet hiervoor het Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949 moest openbreken, vroeg vvd-Kamerlid Hans Wiegel of 'de regering het nieuwe Koninklijk Besluit wél openbaar zou maken'.¹²⁸

Dit besluit was zoals in hoofdstuk 2 bleek, op aandringen van Drees' rechterhand Cees Fock in 1949 geheim gebleven, omdat hij het raar vond publiekelijk toe te geven dat de Nederlandse overheid in het buitenland spionage bedreef. Toen in 1952 de Vaste Kamercommissie werd opgericht, verdween die discussie in de koelkast. In de jaren zestig zwengelden verschillende Kamerleden haar echter weer aan. In 1963 vroeg Anne Vondeling, toen voorzitter van de Vaste Kamercommissie voor de BVD, om publicatie van het besluit. Hij werd evenwel gedwarsboomd door het toenmalige diensthoofd Sinninghe Damsté, die vreesde voor 'eindeloos geharrewar over het hoe en wat van staatsgevaarlijk' in pers en parlement. Pas in 1967 laaide de discussie weer op. De aanleiding was het eerste openbare verslag van de Vaste Kamercommissie aan de Kamer, waarin Den Uyl had geschreven dat 'nodeloze geheimzinnigheid' niet alleen het vertrouwen schaadde van de burgerij, maar ook van de veiligheidsdienst zelf.¹²⁹ D66-Kamerlid Anneke Goudsmit, die het verslag nauwkeurig had gelezen, leende Den Uyls woorden en noemde de vertrouwelijkheid van het Koninklijk Besluit op 27 maart 1968 een voorbeeld van 'nodeloze geheimzinnigheid'. Huub Franssen (PvdA) vond dat ook, net als vvd-Kamerlid Wiegel, die bij deze gelegenheid vroeg of Beernink niet alsnog wilde overwegen het Koninklijk Besluit te publiceren, ook al was geheimhouding staatsrechtelijk te billijken.¹³⁰

Naar aanleiding van die vragen schreef Beernink aan premier De Jong op 16 april 1969 dat de tijd voor openbaarmaking van het Koninklijk Besluit (KB) was aangebroken. Behalve het feit dat het besluit zelf inmiddels 'in ruime kring' verspreid was, was de publieke kennis over 'taak en werkwijze' van de veiligheidsdienst mettertijd enorm gegroeid, doordat Beerninks ambtsvoorgangers het parlement, soms tamelijk ruimhartig, hierover hadden voorgelicht. Zeker nu ook nog de Vaste Kamercommissie in het openbaar rapporteerde, was het moeilijk vol te houden dat het KB nog geheimen bevatte, beweerde Beernink.¹³¹ De Jong was daar niet op tegen, mogelijk ook omdat in diezelfde periode¹³² het rapport van de in 1968 ingestelde onderzoekscommissie onder leiding van ARP-fractievoorzitter Barend Biesheuvel over de transparantie van het regeringsbeleid zou verschijnen.¹³³ Toen Wiegel zijn vraag op 21 april 1970 herhaalde, kon minister-president De Jong op dit punt aan die transparantiebehoefte tegemoetkomen. Het nieuwe Koninklijk Besluit werd openbaar.¹³⁴

Die transparantie gold voor het eindproduct maar niet voor de totstandkoming van de nieuwe tekst van het Koninklijk Besluit. De coördinator voor de

inlichtingen- en veiligheidsdiensten, sinds 1965 (en tot 1973) viceadmiraal buiten dienst H. Bos, moest het herzieningsproces vlot trekken en dat was geen gemakkelijke taak, gezien de endemische conflicten in het Nederlandse inlichtingenbestel. Bos stelde in het najaar van 1970 een concept-Koninklijk Besluit op en vroeg ieder diensthoofd om de paragraaf over de eigen dienst te commentariëren. Die concepttekst zou dan ter toetsing aan de Raad van State worden voorgelegd.¹³⁵ De leiding van de Binnenlandse Veiligheidsdienst wachtte af hoe het spel gespeeld zou worden.¹³⁶ De tekst in het Koninklijk Besluit hoefde van Kuipers en de betreffende afdelingshoofden niet te worden aangepast en kon 'zeer summier' blijven: meer dan de taken en bevoegdheden hoefden erin niet te worden opgesomd.¹³⁷ Wat Kuipers wel veranderd wilde zien, was het begrip 'extremistische stromingen'. Daarin lag wat hem betreft 'een waardeoordeel opgesloten'. Daar 'sprak je een soort vonnis mee uit', vond het diensthoofd.¹³⁸ Het ging om groepen die mogelijk een gevaar voor de democratische rechtsorde vormden. Zo kwam het ook in het besluit terecht.¹³⁹

Op 16 oktober 1970 werd de dienst echter onaangenaam verrast. Coördinator Bos had Kuipers, voorafgaand aan een vergadering over het nieuwe Koninklijk Besluit, een seintje gegeven. De Jong zou namelijk 'een grotere greep op de inlichtingen- en veiligheidsdienst' ambiëren.¹⁴⁰ Dit wilde hij realiseren door een passage in het conceptbesluit op te nemen, die de minister-president een toezichthoudende rol gaf ten aanzien van 'het SBP-studiebureau',¹⁴¹ oftewel de Stafafdeling Buitenlandse Politiek. Deze afdeling schreef, hoofdzakelijk op basis van open bronnen, studies die in binnen- en buitenland lof oogstten. Het feit dat de BVD sinds 1959 zo'n afdeling had, drukte uit hoezeer verstoord de relatie tussen de veiligheidsdienst en de inlichtingendiensten eigenlijk was. De Stafafdeling Buitenlandse Politiek keek immers naar het buitenland, een taak die eigenlijk toekwam aan de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID), vanaf 1972 Inlichtingendienst Buitenland. Het bureau deed zijn werk 'op min of meer wetenschappelijke wijze' en stuurde zijn rapportages over het internationale communisme naar steeds meer afnemers die eigenlijk bediend werden door de BID. Dat zette kwaad bloed. Ook leidde het in de Vaste Kamercommissie wel tot vragen over de mate waarin de diensten van elkaars gegevens profiteerden.¹⁴²

Hoe De Jong erbij kwam om specifiek die afdeling onder 'bijzonder toezicht' te plaatsen, is niet duidelijk. Misschien dat hij in de notulen van de Vaste Kamercommissiebijeenkomst van 30 oktober 1969 had gelezen dat Kuipers de fractievoorzitters over deze afdeling had ingelicht, waarbij pijnlijk duidelijk werd dat de BVD voor deze studies de inlichtingendiensten niet nodig had.¹⁴³ Op 26 oktober 1970 had Kuipers zijn 'ernstige bedenkingen' over De Jongs voorstellen aan minister Beernink geuit. Ten eerste had de Kamer daar helemaal niet om gevraagd, zei het diensthoofd, en ten tweede waren de 'politieke consequenties' hiervan niet te overzien: een dergelijke directe politieke inmenging in het politieke inlichtingenwerk was altijd vermeden om te verhinderen dat de veiligheidsdienst een 'Gestapo-achtig apparaat' zou worden, een argument waar-

mee Eindhoven ook altijd schermde. Volgens Beernink had De Jong slechts de rol van de coördinator willen versterken. Hoe dan ook, de bepaling kwam niet terecht in het KB.¹⁴⁴

Kuipers was echter gewaarschuwd: misschien dat anderen ook hun greep op de BVD probeerden te versterken. Dat was zeker het geval in de Vaste Kamercommissie. Zoals in hoofdstuk 4 bleek, was de Vaste Kamercommissie onder invloed van Den Uyl en Van Mierlo in een veel actiever platform veranderd. Op 2 december 1970 zei Den Uyl dan ook tegen Kuipers dat hij het Koninklijk Besluit zou aangrijpen om een 'aantal principiële vraagstellingen' aan de orde te stellen, die ook in de rest van het parlement leefden.¹⁴⁵ Die betroffen verschillende inlichtingenonderwerpen. Eén ervan had te maken met de opheffing van de Buitenlandse Inlichtingendienst en de heroprichting ervan onder Defensie. De commissie was daarop tegen en zwengelde een debat aan over de vraag of inlichtingen nu eigenlijk de staat of de regering moesten dienen. Premier De Jong vond dat inlichtingen ten bate van de staat als geheel moesten komen en niet de regering van het moment, iets wat Kuipers met zijn Gestapo-argument roerend met hem eens was. Volgens De Jong had de premier geen rechtstreekse interesse in inlichtingenverwerking. Daarom wilde hij de inlichtingendienst verplaatsen van zijn departement naar Defensie. Algemene Zaken zou in zijn optiek slechts een coördinerende taak hebben, terwijl de inlichtingen- en veiligheidsdiensten versnipperd moesten blijven over de ministeries van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Defensie. De Jong won het pleit: de Buitenlandse Inlichtingendienst werd op 1 januari 1971 aan het ministerie van Defensie overgedragen. Dat besluit werd echter op 1 september 1972 alweer teruggedraaid.¹⁴⁶

Voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst was een andere principiële discussie belangrijker. Op 16 december 1970 hielden Den Uyl en Van Mierlo een betoog voor het koppelen van het veiligheidswerk aan het Wetboek van Strafrecht. In de bestaande formulering van de taken en bevoegdheden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst zagen de fractievoorzitters feitelijk geen rechtsgrond voor het optreden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, een argument dat Broekhoff in 1919 ook al had aangevoerd om zijn twijfel aan het bestaansrecht van de Centrale Inlichtingendienst kracht bij te zetten. Terwijl politie en justitie op basis van het Wetboek van Strafrecht pas in actie mochten komen als zij formuleerden van welk strafbaar feit zij iemand op redelijke gronden verdachten, kon de Binnenlandse Veiligheidsdienst zijn bevoegdheden tegen iedereen inzetten, reedeneerden Den Uyl en Van Mierlo, dus ook tegen onschuldige burgers die nergens van verdacht werden.¹⁴⁷

Deze fundamentele twijfel aan de rechtsgrond van het BVD-werk bracht Beernink en Kuipers in het nauw. Beernink beloofde de Kamercommissie dat hij zou onderzoeken of een koppeling aan het Wetboek van Strafrecht mogelijk was; tegelijkertijd probeerden minister en diensthoofd ook de gang van zaken in de Vaste Commissie te beïnvloeden. De bijeenkomsten met de fractievoorzitters draaiden namelijk stevast uit op een confrontatie tussen Den Uyl en

Van Mierlo aan de ene kant van de tafel en Beernink en Kuipers aan de andere kant. Dat was in Kuipers' ogen te wijten aan de regeringspartijen, die de indruk wekten 'zich niet altijd diepgaand te hebben beziggehouden' met de materie.¹⁴⁸ De BVD was geen politieke prioriteit en bovendien waren fractievoorzitters druk bezet.¹⁴⁹ Den Uyl zou zich daarover in augustus 1971 overigens ook bij Kuipers beklagen, toen hij stelde dat 'het lidmaatschap van de Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, gezien de zware taak die een fractievoorzitter heeft, beter door een ander Kamerlid zou kunnen worden vervuld'. Kuipers had daar uit geheimhoudingsoogpunt bezwaren tegen, dus Den Uyl bleef lid van de commissie.¹⁵⁰

Om tijdens de herziening van het Koninklijk Besluit wat tegengas te kunnen geven aan Den Uyl en Van Mierlo, was het voor Beernink en Kuipers zaak om ook de fractievoorzitters Barend Biesheuvel (ARP), Jur Mellema (CHU), Norbert Schmelzer (KVP) en Molly Geertsema (VVD) geëngageerd te krijgen. Kuipers stelde daarom in februari 1971 een notitie op over het Koninklijk Besluit, waarover Beernink met iedere fractievoorzitter een voorbespreking zou houden.¹⁵¹ Dat scheelde hun leestijd en zou hen hopelijk motiveren om Den Uyl en Van Mierlo weerwoord te leveren.

Intussen informeerde Beernink bij verschillende juristen of het veiligheidswerk aan het Wetboek van Strafrecht gerelateerd kon worden. Daaruit bleek dat het inlichtingenwerk fundamenteel verschilde van opsporing en vervolging. Geen van zijn gesprekspartners wist de werkzaamheden van de veiligheidsdienst 'zo te omschrijven en te normeren dat ze aan het strafrecht werden gebonden'. Er waren wel enkele losse titels en artikelen waar het veiligheidswerk mee te maken had, maar die waren 'te versnipperd en dekten niet de essentie', zei Beernink op 22 februari 1971 tegen Kuipers.¹⁵² Een verwijzing naar het gehele wetboek vond de minister 'een lege huls'. Bovendien behoorden ook *mogelijk* strafbare en niet-strafbare handelingen 'tot de preoccupatie van de dienst', voor zover die de veiligheid of belangen van de Nederlandse staat en democratie in gevaar brachten.¹⁵³ 'Hoe men de zaak ook wendt of keert, de Regering heeft nu eenmaal een veiligheidsdienst nodig die tijdig inlichtingen verschaft omtrent de zaken die van belang zijn', vond Beernink.¹⁵⁴

De parlementaire scherpslijpers Van Mierlo en Den Uyl dachten daar anders over.¹⁵⁵ Op 31 maart 1971 betoogden zij dat het in een rechtsstaat nu eenmaal zo geregeld was dat een overheid alleen naar strafbare en wettelijk verboden handelingen en gedragingen diende te kijken. Wat niet wettelijk verboden was, moest toelaatbaar worden geacht en daar 'had de overheid zich niet mee in te laten', aldus Van Mierlo en Den Uyl. Zij stelden daarom voor om de Binnenlandse Veiligheidsdienst bij de politie onder te brengen. Beernink piekerde daar niet over. Het recht kon nu eenmaal 'niet alles regelen'. Het binnenlandse inlichtingenwerk ging immers om handelingen die *nog niet* strafbaar waren en die konden toch onmogelijk in het wetboek worden bijgeschreven, vond de minister. Beernink herhaalde in de Vaste Commissie wat hij Kuipers ook had ge-

zegd: links- of rechtsom had de politiek behoefte aan 'een gespecialiseerd verkennend apparaat' dat 'zo vroegtijdelijk mogelijk' de uitvoerende macht over 'opdoemende gevaren' informeerde.¹⁵⁶

Omdat minister van Justitie Polak zich bemoeide met de taakomschrijving van de militaire inlichtingendiensten, schoof de zaak door naar het volgende kabinet.¹⁵⁷ In het op 6 juli 1971 aangetreden eerste kabinet-Biesheuvel werd de vvd'er Molly Geertsema minister van Binnenlandse Zaken. Geertsema was Kuipers van begin af aan meestal ter wille, maar stelde ook duidelijke grenzen aan de speelruimte van het diensthoofd.¹⁵⁸ Tien jaar na zijn ministerschap zou hij in *NRC Handelsblad* verklaren dat hij, 'volstrekt uniek in de annalen van de BVD', ooit 'persoonlijk' was 'gaan snuffelen' in de archieven van de dienst.¹⁵⁹ Geertsema besloot tot die persoonlijke, onaangekondigde controle nadat hij Kuipers gegevens had gevraagd over 'bepaalde mensen', waarvan Kuipers zei dat de dienst die niet had.¹⁶⁰ De minister nam de proef op de som en toog met de secretaris-generaal naar de Kennedylaan. Kuipers was 'niet oprecht verheugd', maar verleende volgens Geertsema wel alle medewerking. Om te voorkomen dat Kuipers 'contra-orders' zou geven, hield de secretaris-generaal Kuipers gezelschap en daalde Geertsema af naar het archief om daar hoogstpersoonlijk vast te stellen dat de gevraagde gegevens er inderdaad niet waren.¹⁶¹ Of Geertsema werkelijk veel oog had voor de dienst, valt te betwijfelen. Oud-BVD'er Hoekstra meende dat Geertsema's bemoeienis zich beperkte tot de opdracht aan Kuipers om 'politiek gedonder' te voorkomen. In dat licht vond hij het kennelijk nodig zich te profileren als een coöperatieve maar assertieve minister.¹⁶²

Die assertiviteit gold niet ten aanzien van het Koninklijk Besluit. Toen het Koninklijk Besluit na ellenlange vertraging¹⁶³ ter instemming voorlag, had Geertsema zijn voormalige commissiegenoten Den Uyl en Van Mierlo niet veel te bieden, ondanks hun herhaalde verzoeken om het binnenlandse veiligheids-werk aan het strafrecht te koppelen.¹⁶⁴ Het besluit bepaalde nogal algemeen en vrijblijvend dat 'de inlichtingen- en veiligheidsdiensten de hun toegewezen taken verrichtten in gebondenheid aan de wettelijke bepalingen en in ondergeschiktheid aan de betrokken minister'. Den Uyl en Van Mierlo sputterden nog wat tegen, maar de Kamer ondertekende uiteindelijk het Koninklijk Besluit. Het werd op 5 augustus 1972 gepubliceerd in het *Staatsblad*.¹⁶⁵

Een nieuwe voorzitter van de Kamercommissie, 1973

Met de openbaarmaking van het Koninklijk Besluit had de democratische rechtsstaat iets van terrein teruggewonnen op de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Al bleef deze zonder een wettelijke basis wroeten in de levens van 'onschuldige burgers', diezelfde burgers konden nu wel de *Staatscourant* erop naslaan om zich ervan te vergewissen wat de veiligheidsdienst mocht en moest doen. In wezen kwam de overheid daarmee meer dan voorheen tegemoet aan het juridische principe van legaliteit.¹⁶⁶ De burger, die moet kunnen overzien

onder welke omstandigheden de overheid zich met hem of haar mag bemoeien, wist nu dat er een veiligheidsdienst was die tot taak had 'gegevens in te winnen omtrent organisaties, groeperingen en personen' die 'een gevaar vormden voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde' of 'de veiligheid of andere gewichtige belangen van de staat'.¹⁶⁷

Een ander gevolg van de publicatie van het Koninklijk Besluit was de onderstreping van bestaansnoodzakelijkheid van de veiligheidsdienst. De staat had, in Beerninks woorden, 'nu eenmaal een veiligheidsdienst nodig'. In zekere zin was dit het politieke antwoord op een decennium van maatschappelijk protest tegen het bestaan van de veiligheidsdienst. In de jaren zeventig verdween de BVD-kritiek weer van de straat en namen pers en parlement wederom het voortouw op het vlak van kritiek op de veiligheidsdienst. Journalisten en Kamerleden waren niet minder fel, maar het gevolg was wel dat maatschappij en politiek niet langer met hagel schoten. In plaats daarvan namen zij de veiligheidsdienst in toenemende mate gericht onder vuur door specifieke aspecten van de vorm en inhoud van de veiligheidsdienst te agenderen.

Dit voltrok zich tegen de achtergrond van een veranderend politiek landschap. De maatschappelijke vernieuwingsbeweging die in de jaren zestig nog op straat protesteerde, was met het aantreden van het kabinet-Den Uyl op 11 mei 1973 zelf aan de macht gekomen.¹⁶⁸ Dat beloofde voor de veiligheidsdienst, van oudsher weinig populair in sociaaldemocratische kringen, meer politieke aandacht, temeer omdat Den Uyls sociaaldemocratische geestverwanten in Europa, de West-Duitse bondskanselier Willy Brandt (1969-1974) en de Britse premier Harold Wilson (1964-1970 en 1974-1976), hem bij zijn aantreden gewaarschuwd hadden: geheime diensten hadden het niet zo op sociaaldemocraten, was hun ervaring.¹⁶⁹

Misschien bofte Kuipers dan ook toen bleek dat zijn nieuwe minister geen sceptische sociaaldemocraat was, maar de antirevolutionair Wilhelm Friedrich de Gaaij Fortman. Hij was Kuipers in hun eerste ontmoetingen gunstig gezind. Toen het diensthoofd bijvoorbeeld toestemming vroeg om bij tijd en wijle zonder tussenkomst van zijn eigen minister met andere bewindslieden en politieke partijen contacten te leggen, iets waar het Koninklijk Besluit eigenlijk geen ruimte voor bood, stemde de minister daarmee in. Wel wilde De Gaaij Fortman, die een maand later zijn eerste werkbezoek aan de dienst zou afleggen,¹⁷⁰ dat Kuipers hem daarvan op de hoogte zou stellen, vooral als Kuipers met Kamerleden sprak; dan werd het politiek gevoelig.¹⁷¹ Ook zette De Gaaij Fortman zonder problemen zijn handtekening onder de 'bijzondere lasten', oftewel de lijst van te tappen telefoonnummers die de dienst nu iedere drie maanden aan vier ministers moest voorleggen.¹⁷²

In het parlement kreeg de BVD wel meer tegengas. Met name Den Uyls opvolger als voorzitter van de Vaste Kamercommissie Ed van Thijn zou zijn controletaak consciëntieus aanpakken. Zijn grootste kritiek op de veiligheidsdienst betrof de dreigingspercepties: de focus op het communisme vond hij

achterhaald. Van Thijn had politicologie gestudeerd en was tussen 1962 en 1971 PvdA-gemeenteraadslid in Amsterdam. Vanaf 1967 was hij bovendien Tweede Kamerlid voor de PvdA. Hij stond als partijpoliticus op goede voet met Den Uyl en was de premier als fractievoorzitter opgevolgd.¹⁷³ Zijn opvattingen over de veiligheidsdienst werden mede bepaald door de omstandigheid dat door een groot deel van de PvdA-leden nog altijd 'besmuikt' tegen de BVD werd aangekeken. 'Als kinderen van de jaren zestig' hielden zij er een 'gematigd negatieve' grondhouding ten aanzien van de dienst op na, die stevast gepaard ging met een zekere 'lacherigheid'.¹⁷⁴

Op individueel niveau zorgden daarnaast twee persoonlijke ervaringen ervoor dat Van Thijn meer dan gemiddeld belangstellend stond tegenover de BVD. Van Thijn had als student politicologie een afstudeerscriptie geschreven over de houding van Franse communisten ten aanzien van de Franse natiestaat, waarin hij onderzocht of hun loyaliteit bij Moskou of Parijs lag. Mede op basis van interviews concludeerde Van Thijn dat de Franse communisten 'Roomser dan de paus waren'.¹⁷⁵ De Franse natiestaat stond voor hen voorop en niet de Sovjet-Unie. Met die conclusie in het achterhoofd probeerde Van Thijn als gemeenteraadslid, in tegenstelling tot Den Uyl, die de deur naar de CPN nog hard had dichtgesmeten, een opener houding aan te nemen jegens de Amsterdamse CPN-leiding. Het partijkader van de CPN-Amsterdam was verjongd en bestond nu uit jongeren, feministen en studenten die volgens Van Thijn 'echt geen agenten van Moskou waren'. Was het ijs eenmaal gebroken, dan viel met hen best te praten, merkte Van Thijn.¹⁷⁶

Daarom begreep Van Thijn niet goed dat Kuipers het communisme nog steeds als belangrijkste bedreiging van de democratie beschouwde. Van Thijn meende dat de BVD die verjonging in de CPN over het hoofd had gezien en het gevaar van die partij daarom verkeerd inschatte. In hun kennismakingsgesprek op 26 juli 1973 zei Van Thijn daarom onder andere dat hij van Kuipers wilde horen welke bemoeienis de BVD met de CPN had.¹⁷⁷ Daarnaast stelde Van Thijn voor – de ernst van zijn taakopvatting onderstrepend – om in plaats van altijd maar bijeen te komen in de Regentenkamer in het Kamergebouw nu en dan zelf bij de BVD aan de Kennedylaan langs te gaan.¹⁷⁸ Dan kon de commissie, zoals dertien jaar eerder KVP-fractievoorzitter Romme ook voorstelde (zie hoofdstuk 5), ter plaatse haar controlewerkzaamheden uitoefenen.

De bijeenkomsten van 11 september¹⁷⁹ en 18 oktober 1973,¹⁸⁰ waarbij enkele klachten op de agenda stonden, vonden nog in het Tweede Kamergebouw plaats, maar op 7 november kwamen de fractievoorzitters op uitnodiging van De Gaaij Fortman in het BVD-gebouw bijeen.¹⁸¹ Kuipers gaf de fractievoorzitters een rondleiding door het gebouw¹⁸² en minister De Gaaij Fortman, van tevoren vermoedelijk bijgepraat door Kuipers, gaf de fractievoorzitters een uiteenzetting over de taken en bevoegdheden van de dienst.¹⁸³ De Gaaij Fortman sprak over spionagebestrijding, het werk tegen extremistische stromingen en de beveiliging van gerubriceerde gegevens. Kuipers gaf daarbij voorbeelden en

schetste hoe de communistische inlichtingendiensten zich organiseerden. Ook de *intelligence liaison* kwam aan de orde. Zo wilden de fractievoorzitters weten of de BVD banden onderhield met de inlichtingendiensten van de dictatoriale regimes in Griekenland, Portugal of Spanje. Kuipers gaf aan dat inlichtingendiensten zich bij bevriende landen in de regel bij elkaar 'declareerden', oftewel: een vertegenwoordiger van de betreffende dienst kwam op bezoek om afspraken te maken. Portugal had dat bijvoorbeeld niet gedaan en was 'dus vijandig'. De Amerikanen waren wel een bevriend land, maar daarbij liet Kuipers zich wel ontvallen dat de CIA 'ook wel eens buiten ons om werkte'.¹⁸⁴

De fractievoorzitters werden eveneens voorgelicht over de vijandbeelden van de BVD. De CPN was volgens Kuipers weliswaar 'geïsoleerd, maar niet verloren voor het internationale communisme'. De Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU) was er nog altijd van overtuigd dat de CPN teruggevoerd kon worden in de eigen gelederen, zodra Paul de Groot van het toneel zou zijn verdwenen. Ondertussen gingen de KGB en CPN door met 'het infiltreren in andere partijen'. Reden genoeg dus om hierover inlichtingen te blijven inwinnen. Een nieuwe groep belagers van de rechtsorde was de Rode Jeugd. Ook daar bemoeide de dienst zich mee, liet Kuipers Van Thijns commissie weten.¹⁸⁵

Het contact tussen Van Thijn en Kuipers was goed. Het diensthoofd was in Van Thijns ogen 'een echte mannenbroeder die koningshuis en vaderland hoog in het vaandel hield', maar die tegelijkertijd een 'professionele en openhartige indruk' maakte.¹⁸⁶ Het bezoek aan het BVD-kantoor bracht daarnaast 'geen zorgwekkende praktijken' aan het licht. Er waren in Van Thijns herinnering geen 'spannende spionnendingen' te zien: het was 'bureaucracy as usual'. Van Thijn had dan ook geen algeheel wantrouwen jegens de veiligheidsdienst – zo ernstig nam hij de zaak niet op –, maar hij vond wel dat Kuipers te zwaar tilde aan het communisme in Nederland. Van Thijn kon zich niet aan de indruk onttrekken dat de fractievoorzitters toch 'vooral uitgebreid geïnformeerd werden over wat er in *De Waarheid* stond'. Daar maakte hij wel een punt van.¹⁸⁷

De BVD als journalistenjager en de politie als verlengstuk, 1974-1975

Het was echter niet zo dat iedere ontmoeting in het teken stond van de aandacht van de BVD voor het communisme. De commissie vervulde nog steeds een belangrijke rol in de klachtenbehandeling van burgers en er werd nog steeds veel vergadertijd gespendeerd aan individuele gevallen. Maar er was nog iets anders aan de hand. De Kamercommissie liet zich, voor de onderwerpen die zij met De Gaaij Fortman en Kuipers wilde bespreken, in toenemende mate leiden door wat zich in de pers aandiende. De BVD was in Van Thijns ogen 'heel incidentgevoelig' en de gesprekken waren volgens hem doorgaans 'incident-georiënteerd'.¹⁸⁸

Met die denkwijze kende Van Thijn de pers impliciet een belangrijke rol toe in de keuze van de onderwerpen die de Kamer met betrekking tot de BVD wilde

bespreken. In 1974 en 1975 deden zich twee incidenten voor waaruit inderdaad bleek dat journalistieke en parlementaire aandacht voor de BVD elkaar versterkten. Beide richtten zich op de legitimiteit van de veiligheidsdienst. Het eerste incident werd veroorzaakt door een artikel van de journalist Rudie van Meurs in *Vrij Nederland* van 19 oktober 1974, waarin hij de BVD ervan beschuldigde kritische journalisten te bespioneren.¹⁸⁹ Van Meurs was een van weinige journalisten die vanaf de vroege jaren zeventig structureel en uitgesproken kritisch over de veiligheidsdienst zou schrijven. Hij plaatste zichzelf als onderzoeksjournalist in de traditie van de *Muckrakers*,¹⁹⁰ een groep Amerikaanse liberale en radicale journalisten met een morele inslag, die in het begin van de twintigste eeuw tot in het meest ontnuchterende detail misstanden in de politiek, bij de politie, aan Wall Street en in de kerk blootlegden.¹⁹¹ Ook in de Nederlandse journalistiek ontstond, naast de gezagsgetrouwe, verzuilde pers van de jaren vijftig, een groeiende groep kritische journalisten.¹⁹² Daar zaten, zoals de hoofdredacteur van het *Handelsblad* Henk Hofland in 1968 zei, enkele journalisten tussen die 'het partizanenschap' van de oorlog hadden voortgezet en schreven 'met ideologisch vuur' en vanuit 'wereldverbeterarij'.¹⁹³

Uit deze kritische stroming waren twee journalisten voortgekomen die bevlogen en regelmatig over de Binnenlandse Veiligheidsdienst schreven: Igor Cornelissen en Rudie van Meurs. Cornelissen begon daar in de jaren zestig al mee, nadat hij als trotskist de BVD als vijand was gaan beschouwen vanwege de rol die de dienst had gespeeld in de arrestatie van de trotskisten Sal Santen en Michel Raptis in 1960 (zie hoofdstuk 4).¹⁹⁴ Daarnaast werd hij geïnspireerd door de journalist Han Lammers, afkomstig uit een 'keurig antirevolutionair' milieu,¹⁹⁵ die eind jaren vijftig in *Algemeen Dagblad* over de Binnenlandse Veiligheidsdienst had geschreven. Lammers was nogal verbolgen¹⁹⁶ over het feit dat een operateur van de Binnenlandse Veiligheidsdienst hem tijdens de Algerijnse crisis had gevraagd om inlichtingen over de Amsterdamse studentenvereniging Politeia te verstrekken.¹⁹⁷ Sinds zijn in 1962 gepubliceerde artikel 'De BVD is geen neutrale organisatie', waarin Cornelissen verslag deed van een voordracht door een van de afdelingshoofden, jonkheer M. de Savornin Lohman, voor een studentenvereniging, waarin het heroplevend rechts-extremisme als ongevaarlijk werd afgedaan, schreef Cornelissen met enige regelmaat kritische en ophefmakende stukken over de veiligheidsdienst.¹⁹⁸

Van Meurs, ook journalist bij *Vrij Nederland*, begon begin jaren zeventig kritisch over de BVD te schrijven. Hij werd hierin niet alleen geïnspireerd door de *Muckrakers*, maar ook door zijn gereformeerde achtergrond. Van Meurs wist dat er bij de dienst veel geloofsgenoten (met een verzetsachtergrond) werkten en vond 'dat zij beter hadden moeten weten': 'Ik wilde ze terechtwijzen', blikte Van Meurs later terug.¹⁹⁹

Daartoe schreef hij verschillende uitgebreide artikelen in *Vrij Nederland* en – in 1978 – zijn ongekend kritische boek *De BVD: samenzweringen tegen ambtenaren, studenten, journalisten, dominees en andere democraten*.²⁰⁰ Daarin fileerde hij

de BVD tot op het bot, daartoe uitgenodigd door uitgever Van Gennep, die verwachtte dat er wel een markt voor dit onderwerp was.²⁰¹ Het boek werd overigens niet geweldig ontvangen: 'veel geschreeuw en weinig wol',²⁰² een 'flodderig werkje' dat bestond uit een aaneenrijging van 'immense beschuldiging zonder een begin van redelijke bewijsvoering', vond *De Volkskrant*, die Van Meurs ervan betichtte 'de Philip Agee van Nederland' te willen zijn.²⁰³ Den Uyl was van het boekje, dat in zijn ogen 'op louter *gossip*' berustte, 'niet veel wijzer geworden'.²⁰⁴ Desondanks zat er voor de BVD wel een staartje aan. *Vrij Nederland* drukte namelijk hoofdstuk 7 van het boek, 'Gewogen en te gevaarlijk bevonden', bij wijze van voorpublicatie integraal af in het nummer van 11 november 1978.²⁰⁵ In dat hoofdstuk werd gesuggereerd dat de BVD Kamerleden bespioneerde, dat wilde zeggen: dat de veiligheidsdienst in het kader van veiligheidsonderzoeken óók in het parlement actief was.²⁰⁶ Gevolg: voor de zoveelste keer werden de antecedentenonderzoeken tot politiek probleem gemaakt, om welke reden wederom een commissie in het leven werd geroepen, die opnieuw strakkere bepalingen moest opstellen.²⁰⁷

Drie ontwikkelingen in de eerste helft van de jaren zeventig brachten Van Meurs tot zijn kruistocht tegen de Binnenlandse Veiligheidsdienst. De eerste daarvan was het proces tegen Luciën van Hoesel in 1973, het Rode Jeugd-lid dat terechtstond voor verboden wapenbezit, te weten de explosieven die bij hem waren aangetroffen. Omdat de verdediging, net zoals de Rode Jeugd zelf, vermoedde dat een BVD-ambtenaar bij zijn arrestatie betrokken was, namelijk de runner van een agent in de Rode Jeugd die 'J. de Roo' zou heten, werd Andries Kuipers tijdens het hoger beroep op 26 oktober 1973 naar de rechtbank in Den Bosch geroepen om te getuigen. Kuipers beriep zich echter op zijn verschooningsrecht.²⁰⁸ Als het diensthoofd zich zelfs tegenover de rechter niet hoefde te verantwoorden, werd in de pers gesuggereerd, hoe kon de burger dan zeker weten dat de minister de BVD wel kon controleren?²⁰⁹ Ook voor Van Meurs gold Kuipers' optreden als een bewijs dat de BVD dus eigenlijk ongrijpbaar was.²¹⁰

Een tweede *trigger event* was het aftreden van de Amerikaanse president Richard Nixon op 8 augustus 1974. Hij kwam ten val nadat bekend werd dat de Nixon-regering politieke oppositie en activisten intimideerde en afliusterde. Daarbij waren ook de FBI en de CIA betrokken.²¹¹ In het vorige hoofdstuk bleek al dat er door de verschillende onthullingen over de Amerikaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de eerste helft van de jaren zeventig een publieke discussie over de legitimiteit van die diensten woedde. In het Amerikaanse 'inlichtingenjaar' 1975 resulteerde dit in de instelling van verschillende onderzoekscommissies, die verschillende voorstellen deden tot het beperken van de bevoegdheden van de diensten. Die Amerikaanse publieke ongerustheid sloeg over naar Nederland, niet in de laatste plaats omdat Philip Agee, de voormalige CIA-medewerker die als 'klokkenluider' een boek over zijn voormalige werkgever had geschreven, beweerde dat 'Nederland als een hondje achter de CIA aanliep'.²¹² Van Meurs, die de op de vlucht geslagen Philip Agee nog een Ne-

derlandse verblijfsvergunning wilde bezorgen, trok uit de Amerikaanse onthullingen de conclusie dat geheime diensten wezenlijk oncontroleerbaar waren.²¹³

Bij een derde katalyserende gebeurtenis was Van Meurs zelf betrokken. Hij had op basis van een goed ingevoerde bron een diepgravend artikel gepubliceerd over een bezetting van de kort tevoren van Eindhoven naar Helmond verhuisde Ultrasoonfabriek (USFA) van Philips, die onder andere apparatuur voor cryptografie vervaardigde.²¹⁴ Kort daarop kreeg hij een telefoontje van de burgemeester van Herwijnen, zijn woonplaats. Die vertelde dat 'ze wilden weten waar ik woonde, met wie ik omging, enzovoort', reconstrueerde Van Meurs.²¹⁵ De BVD had via 'coverformulieren' navraag gedaan naar de personalia van Van Meurs, zoals de dienst dat aan de lopende band deed.²¹⁶ Maar burgemeester Jan de Vries had hier lucht van gekregen. Van Meurs zocht contact met de dienst en kreeg in een gesprek met BVD'er Piet van Doeveren, hoofd Kabinet, te horen dat de BVD echt niet 'achter journalisten aanzat'. Van Doeveren deed daarna de bevreemdende suggestie dat burgemeester De Vries het verzoek verkeerd had begrepen: de BVD zou namelijk in een andere Van Meurs geïnteresseerd geweest zijn.²¹⁷ De hele gang van zaken, inclusief die wonderlijke suggestie, schreef Van Meurs neer in een sappig artikel dat op 19 oktober werd afgedrukt. Daarin concludeerde Van Meurs dat de BVD met zijn 'jacht op privégegevens van een journalist en zijn persoonlijke relaties', niet de hoeder van de democratie was, maar juist de grootste bedreiging daarvan.²¹⁸

Die typering, van een op kritische journalisten jagende BVD, trok de aandacht van de Tweede Kamer.²¹⁹ Op 21 oktober 1974 trok bovendien de Nederlandse Vereniging van Journalisten aan de bel bij minister De Gaaij Fortman. In een brief plaatste deze vraagtekens bij de verklaring dat het om een andere Van Meurs zou gaan.²²⁰ De Gaaij Fortman behandelde de brief als klacht, die hij doorspeelde aan de voorzitter van de Vaste Commissie, Ed van Thijn, die minister de Gaaij Fortman op 3 december 1974 hierover ondervroeg. De Gaaij Fortman zei tijdens die vergadering dat Van Meurs' 'actieve relaties met de Rode Jeugd' verklaarden waarom de BVD navraag had gedaan. Het stuk over de staking bij de Philipsfabriek had daar niets mee te maken.²²¹

Mogelijk doelde de minister op een kwestie die in september in het nieuws was gekomen, waarbij een lid van de Rode Jeugd zijn verhaal had gedaan aan de krant. Dit lid 'was opgebeld door iemand die zich uitgaf voor Rudie van Meurs' om meer over één der Rode Jeugdliden te weten te komen. Navraag leerde echter dat Van Meurs in die periode op vakantie was. De conclusie van het Rode Jeugdlid en de krant was dat dit dus de BVD moest zijn geweest.²²² Hoewel De Gaaij Fortman hier niet verder op inging, wekte hij de suggestie dat de BVD geen navraag had gedaan naar Rudie van Meurs, om daaraan toe te voegen dat – als dat wel zo was geweest – de dienst daar in het kader van de bescherming van de democratische rechtsstaat en de staatsveiligheid gerechtigd toe was. Ook al zou de BVD wél navraag hebben gedaan, dan ging het om extremisme of spionage en niet om zijn journalistieke werk. Als voetnoot bij zijn betoog vermeld-

de De Gaaij Fortman nog dat in theorie zelfs Van Meurs' journalistieke werk de aanleiding mocht zijn voor een BVD-navraag. In artikel 10 van het Verdrag van Rome, met daarin de universele rechten van de mens, stond namelijk expliciet de veiligheid van de staat vermeld als een beperking van de persvrijheid.²²³

Met die voetnoot joeg De Gaaij Fortman de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) op stang, die nu om een gesprek vroeg over de precieze bevoegdheden van de BVD ten aanzien van journalisten. Dit vond plaats op 6 maart 1975; ook Kuipers was daarbij aanwezig. Hij vond het spijtig dat het erop leek 'dat het om de journalistieke activiteit' ging, om in een terzijde zijn straatje schoon te vegen: de navraag naar Van Meurs 'was niet op verzoek van de BVD' gedaan, maar volgens Kuipers een 'plaatselijke aangelegenheid'.²²⁴ De Gaaij Fortman herhaalde daarna wat hij ook Van Thijn op het hart had gedrukt, namelijk dat de dienst 'geen informaties inwon over journalisten die zich in hun artikelen kritisch (...) ten aanzien van de overheid opstelden'. Los van 'hun publicistische arbeid' konden zij niettemin, zoals iedere burger, uit het oogpunt van de democratische rechtsorde of staatsveiligheid object van BVD-aandacht zijn. Het enige verschil tussen journalisten en gewone burgers was dat journalisten werkten aan publicaties waarin staatsgeheimen in het geding konden zijn, maar dan nog was de BVD-aandacht gericht op 'de bron of bronnen' van de journalist en niet op de journalist zelf. Die uitleg accepteerde de journalistieke beroepsvereniging wel, al wees zij erop dat journalisten, om hun werk goed te kunnen doen, net als BVD'ers afhankelijk waren van bronbescherming.²²⁵

Om zich ook in het openbaar te ontdoen van het stigma 'journalistenjager', stuurde de Afdeling Voorlichting van Binnenlandse Zaken²²⁶ met toestemming van de NVJ²²⁷ via de Rijksvoorlichtingsdienst op 19 maart 1975 een persbericht uit met een korte samenvatting van het gesprek. Het communiqué sloot af met de mededeling dat de veiligheidsdienst zijn werk deed 'met terughoudendheid en eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer waar dit mogelijk was'.²²⁸ Tevreden constateerde de BVD-leiding dat de suggestie dat de BVD 'onderzoeken instelde ten aanzien van journalisten die wel eens kritische artikelen publiceerden' naar het rijk der fabelen was verwezen.²²⁹

De handen waren nog niet gewassen in onschuld of een volgend incident diende zich al aan. In februari 1975 verklaarde een welzijnswerker van de stichting Amicales, een Marokkaanse migrantenorganisatie, dat hij een agent van de Utrechtse Politie Inlichtingendienst de deur had gewezen, omdat die had gezegd 'voor de BVD te werken'.²³⁰ De kwestie kreeg uitvoerige aandacht in de pers. *Hervormd Nederland* schreef op 8 februari 1975 dat de BVD 'weer enigszins in opspraak raakte', maar dit aan zichzelf te wijten had door deze 'amateuristische manier van werken'.²³¹ *NRC Handelsblad* vroeg op 13 februari 1975 of het gebruikelijk was dat de Gemeente- en Rijkspolitie zelf politieke inlichtingen inwonnen. De Utrechtse Gemeentepolitie bleek dit wel normaal te vinden, maar zeven andere korpsen verklaarden geen belangstelling te hebben voor het politieke gedrag van de burgers in hun stad, tenzij het om terrorisme ging.²³² Geert

Mak, die het 'altijd goed nieuws' vond 'als zo'n geheimzinnige club als de BVD in het nieuws was', schreef op 19 februari 1975 in *De Groene Amsterdammer* dat het probleem niet lag bij de BVD maar bij de politie, die haar taak 'te consciëntieus opvatte'. Het was immers 'gebruikelijk dat wanneer plakkers of kalkers van een of andere politieke groepering gepakt waren, er altijd een kopie van het rapportje van de wachtkommandant naar de BVD ging'.²³³ Het hoofd van Afdeling B, op dat moment Ad de Jonge, kwalificeerde in het ochtendoverleg van 21 februari 1975 Maks artikel, 'afgezien van enige kwaadsappige opmerkingen', als 'eigenlijk het eerste verhaal dat op een redelijke basis was gestoeld'.²³⁴ Mak mocht de BVD daarmee een handje geholpen hebben, de meeste journalisten vonden de praktijk waarin de politie naar de BVD kon wijzen en vice versa, niet-temin schemerig aandoen.²³⁵

Dat vonden veel politici ook. De kwestie kwam eerst ter sprake in de Utrechtse gemeenteraad, toen de Politieke Partij Radikalen (PPR) op 21 februari 1975 een motie indiende met de strekking dat het alle Utrechtse gemeentebesturen verboden moest worden medewerking te verlenen aan de BVD.²³⁶ Burgemeester Henk Vonhoff, die nog niet lang in functie was, veegde zijn straatje schoon en zei dat de kwestie zich volstrekt buiten hem om had afgespeeld. Hij beweerde – ten onrechte – dat hij geen enkele invloed had op het inlichtingenwerk. De inlichtingentaken die de politie ten bate van de openbare orde verrichtten, vielen wel degelijk onder zijn verantwoordelijkheid, wees De Gaaij Fortman hem terecht.²³⁷

De PSP'er Bram van der Lek tilde de kwestie op 28 februari 1975 naar het nationale politieke plan, toen hij De Gaaij Fortman hierover enkele Kamervragen stelde.²³⁸ De sociaaldemocraten Hein Roethof en Huub Franssen volgden zijn voorbeeld op 3 maart 1975. Zij wilden vooral weten of de welzijnswerker, als ambtenaar, verplicht was om mee te werken.²³⁹ Van Thijn kaartte de kwestie ook aan, maar schreef in het verslag van de Vaste Kamercommissie, over de periode 1 juli 1973-14 mei 1975, dat het 'niets nieuws was dat daartoe aangewezen ambtenaren van Rijks- en Gemeentepolitie naast hun lokale inlichtingentaak werkzaamheden voor de BVD verrichtten'. Het Koninklijk Besluit van 1972 vermeldde die taak expliciet. Van Thijn vermeldde nog dat het hierbij alleen om de aangewezen politieagenten ging. Wie daar niet toe behoorde, was op geen enkele manier verplicht om met de Binnenlandse Veiligheidsdienst mee te werken.²⁴⁰

Die woorden brachten de linkerflank van de Kamer echter geen gemoedsrust. Waar hield het BVD-werk van de Politie Inlichtingendiensten op en begon het verzamelwerk ten bate van de openbare orde? Dat de politieagenten niemand mochten aanhouden en voorgeleiden, en geen huiszoeking mochten doen of zaken in beslag nemen zolang zij hun BVD-pet op hadden,²⁴¹ noemde Van der Lek een 'volstrekt theoretisch' onderscheid. Hij vroeg de minister 'wie die twee uit elkaar haalde'. De minister moest toch toegeven dat het voor de politieman zelf 'natuurlijk bijzonder nuttig en handig was' om over zijn opsporingsbevoegdheden te beschikken als hij voor de BVD bezig was. De Gaaij Fort-

man gooide die discussie op slot. Hij zei er een rooskleuriger mensbeeld op na te houden dan de PSP'er en geloofde niet dat misbruik de regel was. Een 'bekwame politiemann' kon die twee wel uit elkaar houden.²⁴²

Het tweede zorgpunt legde De Gaaij Fortman de Kamer zelf in de mond. Om te insinueren dat de Kamer te zwaar aan de zaak tilde, zei hij namelijk dat slechts een 'zeer gering' aantal politieagenten inlichtingenwerk verrichtte. Natuurlijk wilde de Kamer daarna weten hoeveel agenten precies. Hier werd een schrikbeeld opgeroepen van een veiligheidsapparaat dat, met de politieagenten die op instructie van de BVD werkten daarbij opgeteld, veel groter was dan de veiligheidsdienst alleen. De Gaaij Fortman wilde echter geen cijfers noemen, omdat hij anders 'de niet-democratische belagers van de democratische staat' een handje zou helpen. Daarop vroeg Van der Lek pesterig of die belagers 'gevaarlijker werden als bleek dat het er maar weinig waren' of 'dat zij meer samenwerking op touw zouden zetten als bleek dat het er erg veel waren'.

Dat schoot De Gaaij Fortman in het verkeerde keelgat. Hij vond dat Van der Lek inzake de BVD bezig was 'het belang van de zaak voortdurend te minimaliseren', terwijl de minister 'al het mogelijke deed om te zorgen dat wij hier kunnen blijven vergaderen als wij op dit ogenblik vergaderen'. Van der Lek bracht daar tegenin dat hij de vrijheid van onze parlementaire democratie net zo hoog in het vaandel had, al vond hij dat 'de dreiging die uitging van geheimhouding veel groter was dan eventuele risico's van een openbare behandeling'.²⁴³ Het kabinet bleef erbij dat de samenwerking in het Koninklijk Besluit goed geregeld was. Het parlement stelde een concreet aspect van de organisatie van het binnenlandse veiligheidswerk ter discussie, dat in de ogen van de Kamer samenhang met de legitimiteit van de veiligheidsdienst. Het kabinet wilde uitleggen hoe de samenwerking in elkaar stak, maar weigerde mee te gaan in de *framing* hiervan als een legitimiteitsvraagstuk. Het ging om de details van een voor de BVD en de politie duidelijke regeling. De buitenwereld moest dat maar van hem aannemen, vond De Gaaij Fortman.²⁴⁴

Wij mogen kiezen tussen dom en slecht: de BVD en de buitenwereld in 1975

De ophef over Van Meurs en over de relatie met de politie toonde aan dat relatie tussen de veiligheidsdienst en de omgeving was veranderd. In de eerste plaats ontdekte Kuipers gaandeweg deze twee incidenten dat zijn invloed op de publieke opvattingen over de veiligheidsdienst beperkt was. Hij had de transparante koers van de jaren zestig in de jaren zeventig voortgezet – in de Panorama-verslagen bracht de BVD onder het kopje *Public relations* steeds verslag uit over de activiteiten aan dit front²⁴⁵ –, maar was ook terughoudender geworden. Het steeds communiceren van de eigen dreigingspercepties kon ertoe leiden dat de buitenwereld BVD'ers als 'communistenjagers' ging beschouwen, meende hij.²⁴⁶

Bovendien ging het nu niet langer om een beeld dat de bevolking in het algemeen van de BVD had, maar om specifieke en soms ingewikkelde incidenten

en onderwerpen. De journalistieke en parlementaire buitenwereld neigde die complexiteit te reduceren door de BVD bijvoorbeeld neer te zetten als een dictatoriaal instrument om kritische journalisten de mond te snoeren. Kuipers was uit op nuanceren van de tendentieuze berichtgeving en wenste 'rechtzetting', bijvoorbeeld via de voorlichtingsdienst van het ministerie.²⁴⁷ In februari 1975 had Kuipers bovendien zelfs het woord rechtstreeks tot de samenleving willen richten, iets wat hij tijdens de Leidse Universiteit-affaire in 1967 met een persbericht ook had gedaan. Maar De Gaaij Fortman stak daar een stokje voor. Als een journalist hem wilde interviewen, dan wilde de minister dat wel toestaan, maar hij vond het niet gewenst dat Kuipers hierover zelf de publiciteit zocht.²⁴⁸

Daarom deed Kuipers zijn zegje in een op 12 april 1975 afgedrukt interview met *Het Vrije Volk*. Die krant schreef naar aanleiding van de incidenten een drieluik over de BVD. In de eerste twee delen, die op 5 en 9 april verschenen, somde de krant onder de titel 'BVD: gigant in het geniep' en 'Ik lees *De Waarheid*, kan dat kwaad?' nog eens alle affaires en incidenten op waarbij de BVD in de jaren zestig en zeventig betrokken was geweest.²⁴⁹ In het laatste deel, getiteld 'Wij mogen kiezen tussen dom en slecht', mochten 'nationale oor' Kuipers en 'het juridische brein van de dienst' Piet van Doeveren in een paginagroot interview hun weerwoord leveren. Kuipers ging onder meer in op de ontstane ophef, die hij aan de journalistiek weet: 'Als wij hier duizend dingen doen en er is er één waar iets mee mis gaat, dan komt die ene fout in de krant.'²⁵⁰

Met die beschuldigende vinger ging Kuipers overigens voorbij aan het feit dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst, meer dan tijdens de 'pershetze' in de jaren zestig, ook journalistieke bondgenoten had.²⁵¹ In het *Algemeen Dagblad*, *Elsevier* en *De Telegraaf*, die een conservatiever geluid lieten horen dan een progressieve pers als de *Volkskrant*, *Het Parool* en *Vrij Nederland*,²⁵² werd ook steeds vaker steun aan de BVD uitgesproken. Tijdens de Utrechtse kwestie, in februari 1975, sprong het onder *De Telegraaf* vallende tijdschrift *Accent* in de bres voor de BVD. Omdat 'de links-radicalen orde' zelf 'met argusogen werd gadegeslagen', was deze maar een 'stormloop' op de BVD begonnen, stelde *Accent* vast. Die 'verguizing' was onterecht. Het was bijvoorbeeld, viel in het tijdschrift te lezen, aan de veiligheidsdienst te danken dat de studentenrellen 'in de jaren zestig beperkt bleven tot vernielingen'. Daarbij had 'de snelle onderkenning van stakingen die zuiver om politieke redenen werden uitgeroepen' de Nederlandse economie 'dikwijls miljoenen bespaard'.²⁵³ Een ander voorbeeld hiervan deed een jaar later nogal wat stof opwaaien. In mei 1976 drukte *Elsevier's Magazine* een artikel af, naar verluidt op basis van een door de CIA opgestelde lijst, waarin gesuggereerd werd dat de Kamerleden Van der Lek (PSP) en Van der Spek (PSP) als agenten voor de KGB werkten.²⁵⁴ Hoewel de beschuldigingen volgens Van der Lek en Van der Spek zelf belachelijk waren en zij de Vaste Kamercommissie verzochten om de kwestie in alle openbaarheid uit te zoeken en te bewijzen dat zij geen enkele relatie hadden 'met deze smeerlapperij', toonde het bericht aan dat er in de pers ook over BVD-critici scherp geschreven kon worden.²⁵⁵

Dit soort bijval kon het dominant BVD-kritische geluid in de pers echter niet verstommen. En het was dát geluid waar Kuipers op doelde toen hij door *Het Vrije Volk* werd geïnterviewd. Volgens Kuipers deden in de maatschappij 'merkwaaardige koortsfantasieën' over de veiligheidsdienst de ronde, die volgens het diensthoofd versterkt werden door 'bepaalde films'.²⁵⁶ Er kwamen in de jaren zeventig ook in Nederland ieder jaar wel enkele nieuwe spionagethrillers in de bioscoop: in 1974 en 1975 verschenen, naast de Bond-film *The man with the golden gun*, bijvoorbeeld *The Odessa file* en *The black windmill*.²⁵⁷ Dit had een paradoxaal gevolg. De samenleving schreef de dienst veel meer macht toe dan deze in werkelijkheid had,²⁵⁸ terwijl tegelijkertijd de 'schadelijke neiging' ontstond 'om het werk van de inlichtingendienst te relativieren'. Ten onrechte, benadrukte Kuipers herhaaldelijk, want er waren 'toch werkelijk buitenlandse geheim agenten actief'.²⁵⁹

De journalist van *Het Vrije Volk* vond het wel heel sterk om deze ontwikkeling aan spionagefilms te wijten. Speelde het 'gestegen verlangen naar privacy bij de mensen' hierin geen belangrijkere rol? Kuipers geloofde dat niet zo. De samenleving werd in zijn ogen gekarakteriseerd door 'open gordijnen': een samenleving waarin iedereen 'op televisie zijn ziel blootlegde' en zijn 'nieuwe bankstel en kleurentelevisie moest laten zien'. Zo'n maatschappij had duidelijk geen behoefte aan privacy.²⁶⁰ Nee, het ging de pers alleen om de 'uitglijders' van de dienst. Met als gevolg dat de veiligheidsdienst 'weinig gevarieerde en altijd negatieve' eigenschappen kreeg toegeschreven, aldus Kuipers: 'Wij mogen kiezen tussen dom en slecht'.²⁶¹

Mede daarom geloofde Kuipers niet langer dat hij echt bij machte was om 'de spooksfeer' rond zijn dienst op te helderen. Kritiek was een 'cyclisch verschijnsel', wist hij. Journalisten kwamen en gingen en daarmee veranderde ook het beeld van de BVD dat Kuipers naar eigen zeggen gecreëerd had. Bovendien was een beetje openheid nooit genoeg. 'Als je de deur op een kier zet gaat meteen de voet ertussen', zei hij in het personeelsblad *Het Spionnetje* in 1975.²⁶²

Kuipers probeerde daarom ook achter de schermen de beeldvorming over zijn dienst te verbeteren. Met name de discussie over de relatie tussen de BVD en de Politie Inlichtingendiensten zette Kuipers aan tot actie. Hij haalde de banden met de hoofdredacteuren aan²⁶³ en liet 'bonafide' ambtenaren informeel voorlichten over 'de taak en functie van de BVD'.²⁶⁴ Kuipers stak ook de hand in eigen boezem en vroeg of de BVD misschien onduidelijk was geweest in zijn instructies aan de politieverbindingen. Niet lang daarna bleek dat de laatste BVD-instructie aan de politieverbindingen met daarin een lijst van gegevens die wel en niet geadministreerd moesten worden, dateerde van 17 januari 1956.²⁶⁵ De BVD werkte weliswaar met de in het vorige hoofdstuk besproken '4- en 8-jaarregeling' en had bovendien richtlijnen opgesteld voor de werkwijze van de plaatselijke inlichtingendiensten,²⁶⁶ maar een eenduidige en limitatieve lijst van gegevens die de BVD wilde ontvangen, was 'om beleidsredenen' nooit naar de politie gestuurd. In die instructie van 1956 had de BVD bovendien nog

geschreven dat 'het niet-inzenden van gegevens ten behoeve van de BVD' niet betekende dat de politiediensten zelf, omwille van de 'plaatselijke behoeften', politieke inlichtingen mochten verzamelen.²⁶⁷ Wat die 'beleidsredenen' waren en waarom de 'plaatselijke behoeften' anders waren dan die van de BVD, laat zich raden. Misschien was de BVD bewust wat losser geweest met de eigen regels om te kunnen profiteren van gegevens die deze ontving van de politiediensten, maar officieel niet registreerde.

Om nieuwe incidenten te voorkomen, stuurde de BVD in september 1975 een nieuwe en duidelijke *Aanbeveling inzake het verstrekken van politieke antecedenten door de politie*.²⁶⁸ Dat leidde, net als de discussie in de jaren vijftig over de verjaringstabellen, tot een interne discussie over de vraag welk belang nu precies aan een abonnement op een 'extremistische uitgave' gehecht moest worden. Daar zat in ieder geval één verrassende uitkomst bij: *De Waarheid* was van de lijst extremistische publicaties gehaald. Dit kwam niet doordat de BVD die krant nu plotseling als 'bonafide' bestempelde – het lezen van *De Waarheid* getuigde in BVD-ogen toch nog altijd van 'een zekere politieke belangstelling' –, nee, het was onderdeel van een politieke koehandel.²⁶⁹ In zijn eerste gesprek met Van Thijn had Kuipers namelijk ook melding gemaakt van zijn voornemen tot automatisering. De hele centrale cartotheek, bestaande uit honderdduizenden kaarten, zou in een omzettingsproces van vijf jaar via ponskaarten in een geautomatiseerd computersysteem worden opgenomen.²⁷⁰ Daar was 3 miljoen gulden²⁷¹ en dus politieke steun voor nodig. Van Thijn beloofde zijn steun voor de introductie van de computer bij de BVD, maar in ruil daarvoor moest Kuipers hem beloven *Waarheid*-abonnees niet mee te nemen in 'de conversie' van de honderdduizenden kaarten.²⁷²

Kuipers had daarom 'zeer pertinent' tegen zijn medewerkers gezegd dat lezers van *De Waarheid* niet meer in de centrale cartotheek mochten worden geregistreerd.²⁷³ Hetzelfde werd meegedeeld in de nieuwe *Aanbeveling* aan de politiekorpsen.²⁷⁴ Begin jaren tachtig zou overigens blijken dat het registreren van lezers van die communistische krant, ondanks Kuipers' bevel tot stoppen, was doorgegaan. Afdelingen B en D hadden namelijk 'altijd wat problemen gehouden' met het besluit.²⁷⁵ Op die afdelingen werd de nogal bureaucratische redenatie aangehouden dat het 'niet-noteren van *Waarheid*-abonnees niet in de systematiek paste'. Ook miste de dienst, door het niet-registreren van deze abonnees, 'bepaalde (zij het lichte) indicaties die soms toch nuttig waren'.²⁷⁶

Een tweede verandering die in de discussies over Van Meurs en de politieverbindingen tot uitdrukking kwam, was dat pers en parlement meer invloed op de BVD kregen. Pers en parlement gingen namelijk meer dan voorheen als een vliegwieltje functioneren.²⁷⁷ Artikelen in de pers of bepaalde nieuwsuitzendingen kwamen regelmatig op de agenda van de Vaste Kamercommissie, als er al niet eerst Kamervragen waren gesteld.²⁷⁸ En omgekeerd besteedde de pers steeds vaker aandacht aan de parlementaire discussies over de veiligheidsdienst. Doorgaans genereerden de verslagen van de Vaste Kamercommissie journa-

listieke aandacht.²⁷⁹ Van Thijn maakte bijvoorbeeld op 15 mei 1975 naar aanleiding van het juist verschenen verslag van de Vaste Kamercommissie²⁸⁰ handig gebruik van de pers om zijn politieke standpunt kracht bij te zetten. Toen *Den Haag Vandaag* hem vroeg of 'de BVD zich in de praktijk toch te veel richtte op de gevaren van het communisme en toch te weinig naar de andere kant keek', antwoordde Van Thijn: 'Die indruk heb ik wel.' De BVD besteedde wel aandacht aan rechts-extremisme, wist hij, maar 'het accent viel toch te veel op links'.²⁸¹

Omgekeerd had bijvoorbeeld de journalist Rudie van Meurs politieke bedoelingen met zijn publicaties over de veiligheidsdienst. Hij vond dat 'de parlementaire controle voor geen meter functioneerde'. Er werd wel gefluisterd dat 'fractievoorzitters letterlijk zaten te slapen' tijdens bijeenkomsten van de Kamercommissie, wist Van Meurs. En hoe meer hij over de BVD publiceerde, hoe meer politici, meestal *off the record*, en burgers met klachten hem informatie over de BVD toespeelden. Ook had Van Meurs in de jaren zeventig regelmatig contact met kritische Kamerleden als Hein Roethof, Piet Stoffelen en Joop Voogd. Met Van Thijn sprak hij eens diepgravend over de gang van zaken rond de parlementaire controle en de tekortkomingen die daaraan kleefden. Hoewel Van Meurs ervoor waakte niet 'gebruikt te worden', benutte hij dat soort gesprekken wel voor zijn artikelen over de BVD.²⁸²

Dit betekende overigens niet dat Van Thijn de journalistiek in zijn zak had of dat de vaderlandse pers onkritisch tegenover het optreden van de Vaste Kamercommissie stond. Verschillende journalisten plaatsten hun vraagtekens bij het functioneren van de Vaste Kamercommissie.²⁸³ Als Kuipers tegenover de rechter mocht zwijgen, hoe kon Van Thijn dan wel grip krijgen op de dienst? In mei 1975 kon men zelfs regelmatig horen dat er 'een parlementaire enquête' naar deze oncontroleerbare moloch moest komen, omdat de Kamercommissie onmachtig was.²⁸⁴ In de Kamer vroegen de PSP en de PPR zich naar aanleiding van die kritische journalistieke opstelling af of Van Thijn 'wel de werkelijk fundamentele zaken aan de orde stelde' en of de commissie voldoende kennis droeg 'van het dagelijkse doen en laten' van de BVD.²⁸⁵ Het kostte Van Thijn veel moeite om die scepsis weg te nemen. Hij gaf toe dat het 'een handicap' was dat door de 'zeer druk bezette agenda's zelden voltallig vergaderd kon worden', maar hij wees erop dat er toch echt 'successen werden geboekt', zoals de politieke toezegging om het aantal antecedentenonderzoeken terug te brengen. De parlementaire controle was dus werkelijk 'geen wassen neus', vond Van Thijn.²⁸⁶

Dit soort journalistiek-parlementaire interventies had reële gevolgen voor de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. De gedachte dat de BVD eigenlijk oncontroleerbaar was, bracht bijvoorbeeld de PvdA'er Hein Roethof er in 1975 toe om een motie in te dienen om, zoals Den Uyl en Van Mierlo vóór hem hadden bepleit, het inlichtingen- en veiligheidswerk een wettelijke grondslag te geven.²⁸⁷ Kuipers schrok daarvan.²⁸⁸ De Gaaij Fortman had een vooruitziende blik toen hij zei dat het nog

wel even zou duren (uiteindelijk twaalf jaar) voordat de Kamer zich gebogen zou hebben over de militaire inlichtingendiensten, de Inlichtingendienst Buitenland en het uiterst geheime Wiskundig Centrum (wkc) dat onder meer 'de Groene editie' met daarin voor de hele inlichtingengemeenschap relevante *signals intelligence* produceerde.²⁸⁹

Een ander voorbeeld van zo'n reël gevolg waren de antecedentenonderzoeken. Dit door het Verbond van Wetenschappelijk Onderzoekers aangeroerde thema had in 1969 geresulteerd in de *Beschikking antecedentenonderzoeken*.²⁹⁰ Van Thijn vond die beschikking uit rechtsstatelijk oogpunt te mager. Hij wilde 'strakkere, minder ruimte voor willekeur latende' formuleringen van de criteria op basis waarvan besloten werd tot een veiligheidsonderzoek. Een criterium als 'persoonlijke gedragingen en omstandigheden' vond de fractievoorzitter een veel te vage grondslag voor een veiligheidsonderzoek van de BVD.²⁹¹ Daarbij vond Van Thijn het aantal vertrouwensfuncties (65.000) waarvoor zo'n veiligheidsonderzoek nodig was, 'hoger dan werkelijk nodig was'. Bij Defensie zouden zelfs de portiers en boden een vertrouwensfunctie vervullen. Dat kon flink minder, schreef de Kamercommissie.²⁹²

Terwijl Van Thijn dit onderwerp in de schijnwerpers zette in het verslag dat hij op 15 mei 1975 aan de Kamer verzond, besteedde *De Volkskrant* de volgende ochtend al aandacht aan een 'jongeman uit Enschede', die vanwege een tante en grootmoeder in Oost-Duitsland geen beroepsmilitair had kunnen worden. Die casus toonde volgens de krant aan hoe nodeloos het 'gewroet in iemands persoonlijk leven' was en hoe achterhaald dit soort feiten; de krant sloot zich bij Van Thijns pleidooi voor strakkere criteria aan.²⁹³ Toen Van Thijns verslag op 24 juni 1975 in de Kamer besproken werd, ging het ook over de criteria. De PSP'er Van der Lek wilde bijvoorbeeld weten wie, als iemands lidmaatschap van een 'antidemocratische organisatie' de reden was om iemand een baan te weigeren, dan eigenlijk bepaalde wat precies antidemocratisch was. Besliste de minister dat, het hoofd van de BVD of 'iedere willekeurige BVD-ambtenaar die gevraagd werd een antecedentenrapport te maken'?²⁹⁴

Het journalistiek-parlementaire vliegwielt wist niet alleen de legitimiteit van de veiligheidsdienst te verstevigen door de wettelijke basis en criteria van de veiligheidsdienst te beïnvloeden, maar veranderde ook de dreigingspercepties van de dienst. In 1974 waren bijvoorbeeld enkele persberichten verschenen over Griekse intimidatiepogingen jegens in Nederland wonende Grieken.²⁹⁵ Daarover werden Kamervragen gesteld, die Van Thijn onder de aandacht bracht van De Gaaij Fortman en Kuipers.²⁹⁶ De BVD had vergelijkbare bemoeienis al eens vastgesteld in bijvoorbeeld Marokkaanse migrantenkringen.²⁹⁷ De dienst beschouwde het monitoren hiervan echter niet als zijn taak, met de bureaucratistische motivering dat deze toch al talloze andere taken met weinig middelen moest vervullen. Van Thijn pakte het Koninklijk Besluit van 1972 erbij en wees de minister erop dat de staatsveiligheid in het geding was. Een vreemde mogelijkheid bemoeide zich hier met de politieke voorkeuren van Nederlandse in-

gezetenen. Hij dwong de BVD hiermee tot het intensiveren van de aandacht voor intimidatiepogingen in migrantenkringen.²⁹⁸

POLITIEK GEWELD EN TERRORISME IN DE JAREN ZEVENTIG

Deze veranderingen waren marginaal vergeleken met het effect dat het terrorisme op de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de veiligheidsdienst had. Het internationale terrorisme en nationale politiek gewelddadig activisme zouden in de loop van de jaren zeventig veel veranderen.²⁹⁹ De veiligheidsdienst maakte volgens oud-BVD'er Frits Hoekstra bewust een onderscheid tussen terroristen die angst wilden zaaien en daarbij geen mensenlevens spaarden, en activisten die doorgaans een 'beperkt' politiek doel nastreefden en daarbij vooral zaakschade aanrichtten. De dienst probeerde 'het hoofd koel te houden' in tijden waarin een 'hetze' tegen alles wat 'progressief, langharig én Duits was' op de loer lag.³⁰⁰

Nederland kreeg met beide fenomenen te maken. Internationaal terrorisme manifesteerde zich voor het eerst op 8 september 1969 in Nederland, al werd het toen nog niet als zodanig herkend.³⁰¹ Op die dag werden in Bonn, Brussel én Den Haag handgranaten gegooid op Israëlische doelen.³⁰² De jongeman die aan de Klatteweg in Den Haag de extra bewaakte Israëlische ambassade³⁰³ wilde treffen, miste echter doel. Zijn granaat kwam enkele meters verderop terecht op het balkon van de ambtswoning van de eerste secretaris van West-Duitsland, die aan de ambassade was vastgebouwd. Wat volgde was een harde knal en veel rook, maar schade was er nauwelijks. De dader, die volgens de politie 'bibberde als een rietje en helemaal wit was weggetrokken', kon ter plaatse worden opgepakt.³⁰⁴

De BVD belegde de volgende avond aan de Kennedylaan een vergadering met vertegenwoordigers van de Haagse Politie, het Openbaar Ministerie, de Belgische veiligheidsdienst en de *Sicherungsgruppe*, de diplomatieke persoonsbeveiligingsdienst van het West-Duitse *Bundeskriminalamt*.³⁰⁵ Toen zij hun gegevens naast elkaar legden, bleken de plegers afkomstig te zijn uit Palestijnse verzetsorganisaties zoals Yasser Arafats *El Fatah*, de grootste organisatie binnen de *Palestinian Liberation Organization* (de PLO), en Abu Nidals Zwarte September. Zij probeerden met aanslagen op Israëlische doelen in het Westen steun voor de Palestijnse zaak te winnen. In de nacht van 5 op 6 februari 1972 werd geprobeerd een bomaanslag te plegen op de compressorinstallaties van de Gasunie, bij Ravestein en Ommen. Gezien het gebruikte type explosieven moest deze ook door Palestijnse actievoerders gepleegd zijn.³⁰⁶ Ook de Baskische afscheidsbeweging ETA (*Euskadi ta Askatasuna*) en de Noord-Ierse terroristische IRA (*Irish Republican Army*)³⁰⁷ werden actief in Nederland. En in september 1974 gijzelden leden van het Japanse Rode Leger de Franse ambassadeur en enkele andere medewerkers in de Franse ambassade aan het Korte Voorhout in

Den Haag.³⁰⁸ In 1977 en 1978 kwam het zelfs tot enkele vuurgevechten tussen de Nederlandse politie en de *Rote Armee Fraktion*, die Nederland als uitvalsbaasis gebruikte.³⁰⁹

Het politiek-gewelddadige activisme wortelde, zoals in veel andere westerse landen, in het jongeren- en studentenactivisme van de jaren zestig. Een van de gewelddadige groepen van de jaren zeventig, de door Willem Oskam en Joost van Steenis opgerichte Rode Jeugd, was ontstaan in het turbulente Amsterdam van 1966.³¹⁰ Het waren werkende jongeren die zeer actief waren in de protestbeweging, onder meer tegen de oorlog in Vietnam,³¹¹ en die zich uit onvrede over de autonomiepolitiek van de CPN hadden afgescheiden en zich rond marxistisch-leninistische tijdschriften als *De Rode Vlag* hadden georganiseerd. Rond 1970 kwam met name de Eindhovense afdeling van de Rode Jeugd tot de slotsom dat de tijd van vreedzaam protest erop zat en men tot krachtiger antiautoritair verzet moest overgaan. De oprichting van de *Rote Armee Fraktion* inspireerde hen.³¹² In november 1970 drukte de Rode Jeugd een samenvatting af van het befaamde *Minihandboek voor de stadsguerilla* van Carlos Marighella,³¹³ waarop talloze aanslagen met brand- en rookbommen, sabotageacties en knokpartijen met de Eindhovense politie volgden.³¹⁴ 'Ons enige doel is het uitschakelen van onze vijanden, met alle middelen die dat doel dienen', zei een woordvoerder van de Rode Jeugd tegen een *Telegraaf*-verslaggever op 30 juli 1971. 'Dan mogen er óók doden vallen', verklaarde de Rode Jeugd tot schrik van de BVD.³¹⁵ De Rode Jeugd werd in 1974 opgeheven, al ging een deel van de leden door tot 1976 met de gewapende strijd in andere verbanden, zoals de Rode Hulp en Rood Verzetsfront.³¹⁶

Nog een groep die in de jaren zeventig politiek gewelddadig zou worden, bestond uit kinderen van de naar Nederland overgekomen Zuid-Molukkers, hoofdzakelijk oud-militairen uit het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger. Zij werden in de loop van de jaren zestig politiek actief en namen het streven naar een onafhankelijke republiek op het eiland Ambon van hun ouders over. De jongeren stonden onder meer in contact met de Rode Jeugd en waren bereid zich van soortgelijke methodes te bedienen om een onafhankelijke Zuid-Molukse Republiek te realiseren.³¹⁷ In 1966 bestookten zij twee keer de Indonesische ambassade, in juli met brandstichting en in december met een bestorming.³¹⁸ De eerste grootscheepse actie uit deze hoek deed zich voor op 31 augustus 1970, toen 33 jongens tijdens het bezoek van de Indonesische president Soeharto de ambassade bestormden en de Indonesische ambassadeur in gijzeling namen.³¹⁹ De meest spraakmakende en ontwrichtende acties voerden zij in 1975, toen zij een trein kaapten en tegelijkertijd het Indonesische consulaat bezetten, en in 1977, toen zij eveneens een trein kaapten maar nu tegelijkertijd een basisschool in gijzeling namen.³²⁰ Ook de gijzeling op het Drentse Provinciehuis in Assen op 13 maart 1978 door een zelfverklaard 'Zuid-Moluks zelfmoordcommando' maakte diepe indruk op de Nederlandse samenleving.³²¹

In de historiografie wordt het contraterrorismebeleid van de Nederlandse overheid omschreven als gesloten, gedepolitiseerd en terughoudend. Er was sprake van een 'verbrokken discours'. Politici gebruikten geen felle retoriek om diverse gewelddadige acties en aanslagen tot één groot dreigingsbeeld om te smeden.³²² Het beleid kreeg vorm zonder inspraak van het parlement en met een zakelijke en afgemeten voorlichting van de media.³²³ Binnen deze zakelijke en enigszins elitaire benadering werd niet met (symbool)wetgeving geschermd en bleef felle retoriek achterwege.³²⁴ De beheerste aanpak – de *Dutch approach* gedoopt³²⁵ – was niet gericht op het opjagen van dissidenten, maar op het inkapselen van (ook gewelddadige) vormen van politiek protest in het democratische systeem. Overleg en proportioneel ingrijpen werden daartoe ingezet.³²⁶

De beleidsmatige aanpak van het probleem lag in handen van een klein groepje strategische en operationele politieke spelers.³²⁷ Hiertoe behoorden onder meer de Binnenlandse Veiligheidsdienst, de directeuren-generaal Politie van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en de procureurs-generaal.³²⁸ Dit gezelschap overlegde vanaf september 1971 regelmatig over de terrorismeproblematiek, waarbij nog wel eens bureaupolitieke discussies wilden ontstaan.³²⁹ Doorgaans draaide het hierbij om vragen over wie betrokken moesten worden en wie de leiding kreeg.³³⁰ Zo betoogde de Haagse procureur-generaal, mr. W.A. baron van der Feltz, in het najaar van 1972 dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst onbevoegd was op dit terrein. Zoals zijn voorgangers voor de Tweede Wereldoorlog dat ten aanzien van het contra-inlichtingenwerk hadden bекlemtoond, benadrukte Van der Feltz dat het bij terrorisme om strafbare feiten draaide. Een wettelijke basis voor BVD-bemoeienis ontbrak daarom in zijn optiek. Kuipers gaf toe dat het monitoren van terrorisme geen 'klassieke taak' was, maar wees erop dat 'het Koninklijk Besluit hier alle ruimte voor bood'. De BVD was er namelijk ook ter bescherming van de 'overige gewichtige belangen' van de staat, lichtte hij toe. En uit hoofde van die restcategorie won de BVD volgens Kuipers 'volkomen rechtmatig gegevens in ten aanzien van het terrorisme'.³³¹

Om dit soort gekibbel te voorkomen, hakte het kabinet-Biesheuvel in de nasleep van de gijzeling en executie van Israëlische atleten op de Olympische spelen in München door de Zwarte September op 5 september 1972, enkele politiek-bestuurlijke knopen door. Minister van Justitie Van Agt kreeg de verantwoordelijkheid voor het terrorismedossier en ging de andere partijen coördineren. Het eerder genoemde overleg, waar de BVD onderdeel van uitmaakte, werd geformaliseerd tot de Ambtelijke Stuurgroep Terroristische Acties (ASTA) en kwam onder leiding te staan van de directeur-generaal Politie van Justitie, Willem Johan van Eijkern. Hij werd de 'primair verantwoordelijke figuur voor het terrorisme'.³³² Daarnaast haalde Justitie de Rotterdamse hoofdinspecteur Jan Blaauw erbij, die uitgroeide tot de eerste 'landelijke terrorisme-expert', waarmee de strafrechtelijke benadering van de terrorismeproblematiek de bovenaan ging voeren.³³³ Onder hun leiding kwam de 'gijzelingscirculaire' tot stand,

waarin een draaiboek stond met daarin wie wat moest doen tijdens een actie, en werd besloten tot de oprichting van scherpschutterseenheden, de Bijzondere Bijstandseenheden. Die moesten kunnen interveniëren in gijzelingsituaties of andere terroristische acties. Het gehele maatregelenpakket werd op 22 februari 1973 gepresenteerd aan de Kamer in de zogenoemde 'Terreurbrief'.³³⁴ Daarnaast werd op 14 juni 1974 officier van justitie Rolph Gonsalves benoemd tot de eerste landelijk officier voor terrorisme en in het jaar daarop het Landelijk Bijstandsteam Terrorismen opgericht, dat de plaatselijke politie kon bijstaan bij de opsporing van terrorismemisdrijven.³³⁵

De maatregelen waren gericht op preventie en repressie. In de preventieve sfeer trachtten politie en justitie zo veel mogelijk informatie te verzamelen over mogelijke aanslagplegers om hen, indien mogelijk, te beletten hun plannen uit te voeren. Lukte dat niet, dan zou het doel verschuiven naar de beëindiging van de gijzeling of andersoortige actie. Daarbij zou geprobeerd worden om de gijzelnemers door onderhandeling en overreding tot overgave te dwingen. Onder tussen zou een gewelddadig beëindigingsscenario worden voorbereid.³³⁶ Een ander repressief aspect bestond uit het opsporen en vervolgen van daders. Om alle recherchecapaciteit en -kunde op dit terrein te bundelen, werd in 1972 de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) opgericht.³³⁷

Engelen betoogt dat de komst van het terrorisme voor de BVD niet zonder gevolgen kon blijven. De politieke, ambtelijke en maatschappelijke omgeving van de Binnenlandse Veiligheidsdienst verwachtte de helpende hand van Kuipers.³³⁸ Terwijl Kuipers in de tijd van het studentenactivisme nog twijfelde of het op aanzienlijke schaal werken met agenten in niet-extremistische milieus wel geoorloofd was, aangezien het om niet-extremistische organisaties ging, had de dienst zich nu 'mentaal en praktisch vrij snel ingesteld op de noodzaak om naast politiek extremisme ook politiek terrorisme tot zijn taak te rekenen'.³³⁹ Voormalig BVD-medewerker Paul Abels zag eveneens dat de BVD zich het contraterrorismewerk eigen maakte, 'zij het enigszins *contre-coeur*'.³⁴⁰

In die ontwikkeling stond de Nederlandse veiligheidsdienst niet alleen: de Franse, Britse en Belgische veiligheidsdiensten gingen zich tussen eind jaren zestig en begin jaren tachtig ook op contraterrorismeterrein begeven. Terwijl M15 al een heel lange geschiedenis had op het gebied van contraterrorisme, aangezien de eerste aanslagen van de IRA al tijdens de *Troubles* plaatsvonden, had de Franse inlichtingengemeenschap meer moeite om zich ook op de terroristische dreiging te richten. Ook al had Frankrijk al vroeg te maken met separatistisch geweld in de koloniën, het ware gevaar voor democratie en staat zag de *Direction de la Surveillance du Territoire* (DST) in het communisme. De dienst zag het als zijn kerntaak om de invloed uit het Oostblok in te dammen. Pas toen in 1975 twee onbewapende medewerkers van de veiligheidsdienst werden doodgeschoten door de terrorist 'Carlos', aanvaardde de veiligheidsdienst dat deze ook taken had op het gebied van terrorismebestrijding. Diezelfde terughoudendheid kenmerkte de BVD.³⁴¹

De Binnenlandse Veiligheidsdienst riep dan ook geen nieuwe afdeling in het leven voor de bestrijding van politiek geweld en terrorisme. Binnen Afdeling B moest de sectie Front- en Andere organisaties (BFA) de bestudering van de Rode Jeugd, en later Rode Hulp en Rood Verzetsfront, voor haar rekening nemen. Ook de activiteiten van de IRA en ETA, inclusief alle Nederlandse hulp- en steuncomités, werden ondergebracht bij BFA. Het Zuid-Molukse geweld belandde in de portefeuille van CFO, een sectie die zich in de jaren vijftig had beziggehouden met Chinese spionage en nationalistische Indonesische studenten. Ook het Palestijnse terrorisme kwam bij deze afdeling terecht,³⁴² want, zo redeneerde men, deze afdeling had gezien de focus op Chinezen en Indonesiërs al enige ervaring met 'Oosterlingen'. Maar die beslissing vloeyde mede voort uit het feit dat de Afdelingen B en C binnen de BVD om aanzien streden. Waar Afdeling B er taken bij kreeg, moest C die er ook bij krijgen.³⁴³ Er kwam een coördinator om enigszins het overzicht over deze versnipperde activiteiten te houden.³⁴⁴ Pas halverwege de jaren tachtig kwam er een aparte afdeling voor terrorismebestrijding. Volgens Engelen liet dit zien dat de Koude Oorlog het dominante kader bleef waarbinnen de BVD-leiding de eigen taakopvatting definiëerde.³⁴⁵

Politiek en bestuur formuleerden volgens de historicus Beatrice de Graaf weliswaar geen specifieke 'inlichtingenbehoeften',³⁴⁶ maar in het algemeen werd veel verwacht van het BVD-werk in de preventieve sfeer, oftewel 'het voorveld' van de opsporing. Concreet betekende dit dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst nu met runners, volgploegen, microfoonacties en telefoontaps (die tegen de CPN niet ingezet zouden zijn) groepjes activisten waarvan geweld verwacht kon worden, in de gaten ging houden om aldus, hopelijk op tijd, politie en justitie te informeren.³⁴⁷ Volgens oud-BVD'er Frits Hoekstra verliep het agentenwerk in kringen van de Rode Jeugd erg goed.³⁴⁸ In Zuid-Molukse kringen ging dat moeizamer, maar desalniettemin werden ook met agenten en technische middelen inlichtingen ingewonnen. Dat leverde met name in de tweede helft van de jaren zeventig wel een goede inlichtingenpositie op.³⁴⁹ Neervoort, die als plaatsvervangend hoofd verantwoordelijk was voor veel agentenoperaties en naar verluidt alle agenten- en operatienamen uit zijn hoofd kende, introduceerde zelfs een nieuwe techniek: het 'storen'.³⁵⁰ Via contacten met verontruste ouders, bijvoorbeeld in de woonkampen in Assen en Bovensmilde, liet de BVD weten dat 'de overheid' afwist van, bijvoorbeeld, gijzelingsplannen. Soms deed Justitie dat ook nog eens via de media in de hoop dat de mogelijke aanslagplegers daardoor zouden afzien van hun plannen.³⁵¹

Een ander gevolg van de opkomst van de terroristische dreiging ziet Engelen in intensievere samenwerking.³⁵² Terwijl de dienstleiding in multilateraal en unilateraal verband vaker overlegde met Europese partnerdiensten, breidde het aantal landen waarmee de BVD zaken deed zich eveneens uit.³⁵³ Ook binnenslands kwam de BVD enigszins uit zijn isolement, door veel nauwer samen te werken met politie en justitie. Kuipers schoof aan bij talloze commissies en

werkgroepen die elk een aspect van de geweldsproblematiek dienden aan te pakken, zoals de reeds genoemde ASTA,³⁵⁴ maar ook bij de 'Wergroep explosieven', die rechercheonderzoek deed naar daders van aanslagen met explosieven, de 'Commissie beveiliging burgerluchtvaart', de 'Commissie toezicht Arabieren', en nog verschillende ad-hoccommissies die werden ingesteld in de grote steden naar aanleiding van verschillende bomaanslagen en gijzelingen.³⁵⁵

Dichter tegen politie en justitie aan

In aanvulling op dit historiografische beeld is het nuttig om nader te onderzoeken in hoeverre de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de veiligheidsdienst verschoven door de komst van het terrorisme. Hoewel in de literatuur vooral de onwennigheid met het fenomeen wordt benadrukt, had de dreiging van politiek gewelddadig extremisme enkele bekende trekken. Net als het studentenactivisme ging het om een veel dringender probleem dan het communisme. Zowel de aanloop als de effecten van politiek gemotiveerde geweldsdaden, zoals gijzelingen en bomaanslagen, manifesteerden zich op korte termijn. Daardoor werd de actualiteit voor de dienst belangrijker, zowel voor de inlichtingeninwinning als voor de rapportages die de dienst verstuurde. De impact was overigens talloze malen groter dan die van de studentenprotesten: activisten en terroristen gebruikten geweld en veroorzaakten aanzienlijke zaakschade, waarbij gewonden en ook dodelijke slachtoffers vielen.

Voor politiek en bestuur was daarom, net als indertijd bij het studentenactivisme, de *intentie* die aan het geweld ten grondslag lag van ondergeschikt belang aan de aanslagen *zelf*. Anders gezegd: dat terroristen en politiek gewelddadige activisten geen communisten waren, mocht voor Kuipers geen beletsel vormen voor de operationele inzet ten behoeve van terrorismebestrijding. Kuipers had daarom na de eerste Zuid-Molukse actie in 1970 zonder discussie over het al dan niet 'extremistisch' zijn van de aanslagplegers aanvaard dat 'het verkrijgen van inlichtingen omtrent te verwachten gewelddaden en de rapportage daaromtrent tot de eerste prioriteit van de Dienst' behoren 'te worden gerekend'.³⁵⁶ De eerste concrete maatregelen die Kuipers trof, baseerde hij echter weer wel op eerdere ervaringen: de dienst begon na de eerste Zuid-Molukse acties net als tijdens de studentenprotesten 'bulletins' te versturen aan een groot aantal politici en bestuurders.³⁵⁷ In het algemeen werden die in de politieke en ambtelijke omgeving van de dienst zeer gewaardeerd.³⁵⁸

Een andere overeenkomst met de studentenprotesten was dat de dreiging regelmatig werkelijkheid werd: het bleef niet bij een mogelijke aanslag of actie, politiek geweld vond daadwerkelijk herhaaldelijk plaats. In tegenstelling tot de arbeidersrevolutie, die was veranderd in een dreigend gevaar op de lange baan, kreeg het terrorismeprobleem in politiek en maatschappelijk opzicht een urgent karakter. In de loop van 1972 ontplofte iedere week wel ergens een bom, onder meer in de Amerikaanse bibliotheek in Amsterdam, op het hoofdkantoor van de

Nederlandse Spoorwegen, bij consulaten en vestigingen van Philips tot bij kantoren van vliegtuigmaatschappijen, bij het Haagse filiaal van de Bijenkorf en bij hotel Holiday Inn in Utrecht.³⁵⁹ Dat bracht, begrijpelijkerwijs, politieke urgentie met zich mee. Toen in september 1972 bijvoorbeeld in de pers verslag werd gedaan van vrijdelde aanslagen in Oostenrijk, Denemarken en Zwitserland, wilde de minister van Justitie Van Agt van Kuipers direct weten of de veiligheidsdienst 'concrete aanwijzingen had voor een terroristische actie' in Nederland.³⁶⁰

In andere opzichten was het fenomeen daarentegen inderdaad nieuw. 'Terroristen hebben haast', schreef journalistiekstudente Janet van Dijk in 1986 al in een aflevering van *Actuele Onderwerpen*. Daarom moest de BVD ook 'anders werken'. Ging het in de zoektocht naar spionnen om het verzamelen van 'kleine puzzelstukjes' die samen 'een grote puzzel' moesten oplossen, voor de bestrijding van geweldsdaden dienden 'op korte termijn veel gegevens' te worden verzameld.³⁶¹ Dat was makkelijk gezegd dan gedaan.

De BVD begaf zich op nieuw terrein en de aard van het politieke geweld en terrorisme maakte het verzamelen van die gegevens op allerlei manieren erg ingewikkeld. In de eerste plaats ontsprong het terrorisme, bijvoorbeeld dat van de PLO, op buitenlandse bodem en kwam daardoor in een relatief laat stadium in het vizier van de veiligheidsdienst. En in dat late stadium werd inlichtingen-inwinning bemoeilijkt door 'de voortdurende veranderingen in methodiek', schreef de BVD begin jaren zeventig in het Panoramaverslag aan de minister. Van Palestijnse aanslagplegers wist de veiligheidsdienst bijvoorbeeld dat zij met valse papieren het land inreisden, soms onder begeleiding van Europese vrouwen, 'die meestal langs amoureuze weg gerekruteerd werden', terwijl de aanslagplegers zich ook steeds vaker bedienden 'van personen die, zonder zich daar bewust van te zijn, aan terroristische acties dienstbaar werden gemaakt'.³⁶² 'Nu was gebleken dat de Arabische terroristische organisaties gebruikmaakten van valse paspoorten en van figuren die er in geen enkel opzicht als Arabier uitzagen', had het registreren van 'Arabieren' aan de grens en op de vliegvelden dus geen zin, aldus de BVD in 1970.³⁶³

Daarmee was de grenscontrole, als een van de klassieke instrumenten om revolutie, communistische agitatie en subversieve vreemdelingen buiten de deur te houden, plots onbruikbaar geworden. Wel wist de BVD dat deze aanslagplegers banden hadden met de migrantengemeenschap in het land waar de aanslag gepleegd zou worden, onder meer om informatie in te winnen en schuilplaatsen te regelen. Door inlichtingen in te winnen onder gastarbeiders en migrantenorganisaties kon de dienst mogelijke terroristische aanslagen eerder op het spoor komen.³⁶⁴ Dat riep echter direct een volgende vraag op: hoe kon de BVD mogelijke contacten van buitenlandse politieke activisten of terroristen op het spoor komen onder de ongeveer 25.000 'Arabieren' die in 1972 in Nederland verbleven?³⁶⁵

Een tweede probleem was dat het agenten- en informantenwerk in migrantenkringen veel moeilijker was dan onder communisten. 'Informanten die een

vreemde taal goed beheersen' waren moeilijk te vinden, liet Kuipers op 19 oktober 1972 de procureurs-generaal weten, met wie hij net als Sinnninghe Damsté en Einthoven vóór hem regelmatig vergaderde. Neem 'de dreiging van geweldplegingen door Griekse verzetsgroepjes', legde Kuipers de procureurs voor: wie contacten wilde leggen, moest een agent of informant weten te vinden die het nieuw-Grieks zo goed beheerste dat hij in deze kringen kon penetreren, 'terwijl hij dan tevens Nederlands politiek moest denken'. De loyaliteit van de informant of agent moest immers niet liggen bij de Griekse strijders, maar bij de staat der Nederlanden.³⁶⁶

Het taalprobleem gold tot op zekere hoogte ook voor de Zuid-Molukkers. De eerste generatie sprak, met het oog op de veronderstelde terugkeer, geen Nederlands. Thuis werd Tangsi Maleis gesproken. Ook de tweede generatie Zuid-Molukkers, waaruit de geweldplegers voortkwamen, sprak gebrekkig Nederlands. Voor het runnen van agenten en informanten in de Zuid-Molukse gemeenschap werden daarom BVD'ers ingezet die Maleis spraken. Meestal waren dat de medewerkers die een achtergrond hadden in de *Netherlands Forces Intelligence Service* (NEFIS), de militaire inlichtingendienst van de Nederlandse strijdkrachten die tussen 1941 en 1948 actief was in de Indonesische archipel. Daarnaast werden vertalers ingeschakeld en kregen de runners die het Maleis niet machtig waren taalonderwijs.³⁶⁷

Ook etnische verschillen bemoeilijkten het opereren in Zuid-Molukse kringen. De Zuid-Molukkers woonden in gesegregeerde woonkampen, onder meer in Moordrecht, Apeldoorn en Assen, waarin het voor buitenstaanders lastig was zich onopvallend te bewegen. Als dat al lukte, dan was het 'verwerven van informaties' alsnog erg ingewikkeld, tekende de BVD op, omdat de jongeren 'ernstig beducht waren als verraders te worden ontmaskerd' – een angst die volgens de BVD 'niet zonder reden werd gekoesterd'.³⁶⁸

Het operationele werk in kringen van de Rode Jeugd werd door een generatiekloof extra gecompliceerd. Het was voor operateurs van de BVD een heel nieuwe ervaring om informanten en agenten te werven en aan te sturen in deze kringen. Van oudsher waren zij zeer goed ingevoerd in het communisme, zodat ze moeiteloos een gesprek konden aanknopen over de filosofische grondslagen van het dialectisch materialisme. Maar deze jongeren lieten zich door minder eenduidige ideologische opvattingen inspireren. Ook spraken en kleeadden zij zich anders en waren hun drijfveren diffuser dan die van de doorsneecomunist.³⁶⁹

Het onderliggende probleem was echter dat de veiligheidsdienst maar een beperkt aantal agenten kon runnen, terwijl van tevoren uiteraard niet vaststond waar in de 'veelheid van in elkaar overlopende en elkaar bestrijdende actiegroepen' geweld zou ontstaan.³⁷⁰ Hier wreekte zich bovendien de klassieke kijk van de veiligheidsdienst. 'Extremisme' wist de veiligheidsdienst af te lezen uit het lidmaatschap van een bepaalde organisatie of het abonnement op een uit ideologisch oogpunt als extremistisch of antidemocratisch gecategoriseerde krant

of tijdschrift, maar welke indicatoren waren er voor politiek gewelddadig activisme en terrorisme? Waar moest de dienst op letten? Die focus op organisatie-structuren, de *top down*-visie op een dreiging, stelde de dienst weliswaar goed in staat om de communistische achterban in kaart te brengen, maar ten aanzien van het meestal *bottom up* ontstane geweld sorteerde dat minder succes. Het waren vaak juist Zuid-Molukse jongeren die níet bij een politieke partij waren aangesloten, die geweldsdaden begingen. Zij kwamen spontaan in kleine clubjes bij elkaar om soms in enkele weken tijd tot actie over te gaan.³⁷¹

Een van de oplossingen voor deze uiteenlopende problemen zag Kuipers in meer en intensievere banden met politie, justitie en andere inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hij schoof niet alleen aan bij de talloze comités en gremia van Justitie, maar verbeterde ook de betrekkingen met de politieverbindingen. De operateurs van de Politie Inlichtingendiensten moesten immers voor de BVD belangrijk agentenwerk doen in het veld van het politiek gewelddadig activisme,³⁷² waarop zij volgens Kuipers 'mentaal' niet goed waren 'ingespeeld'.³⁷³ Internationaal werkte de BVD niet alleen samen met de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, maar sinds begin jaren zestig ook met die van België, Frankrijk, West-Duitsland, de Scandinavische landen, Australië, Canada, Turkije en Israël.³⁷⁴ In 1968 kwamen de Japanse, Indonesische en Zuid-Afrikaanse diensten daarbij³⁷⁵ en onder invloed van het terrorisme werden onder andere ook Ierland, Jordanië en Marokko belangrijke *liaisons*.³⁷⁶

De multilaterale samenwerking intensiveerde eveneens onder invloed van terrorisme en politiek geweld. Enkele voorbeelden: in Beneluxverband werd de samenwerking in het vreemdelingentoezicht uitgebreid van de contraspionage naar de bestrijding van terrorisme.³⁷⁷ En omdat bijna alle Europese landen te maken kregen met politiek geweld en terrorisme, stond het onderwerp ook in de *Special Committee* van de NAVO op de agenda. Daarnaast intensiveerden de meeste Europese diensten hun informatie-uitwisseling door via het Kilowattstelsel (een stelsel van gecodeerde telexen) gegevens over – aanvankelijk vooral Palestijns – terrorisme uit te wisselen.³⁷⁸ Vanaf 1971 nam de BVD bovendien deel aan (en vormde het hoofdkwartier van) de Club de Berne, een multilateraal verband van Europese veiligheidsdiensten inclusief die van Groot-Brittannië.³⁷⁹ In het *Comité Politique* probeerden Europese veiligheidsdiensten op basis van gemeenschappelijke gegevens 'technische methodieken' voor terrorismebestrijding te ontwikkelen.³⁸⁰ Kuipers stuurde BVD'ers graag naar dit soort Europese werkgroepen en comités, niet alleen vanwege de kennisopbouw omtrent de terrorismeproblematiek, maar ook omdat de medewerkers dan op persoonlijk vlak kennismaakten met hun collega's in het buitenland. Voor deelnemers kwam dit neer op het aanhoren van lezingen, 'veel eten en drinken', praktische oefeningen en toeristische uitstapjes, wist oud-BVD'er Frits Hoekstra zich te herinneren.³⁸¹ Zo ontstonden een band én een basis voor toekomstige samenwerking, was Kuipers' veronderstelling.³⁸²

Deze 'herpositionering' van de BVD hielp de dienst weliswaar bij de bestrijding van politiek gewelddadig activisme en terrorisme, maar genereerde ook nieuwe problemen. Ze leidde namelijk, net als in de jaren veertig en vijftig, tot een groeiende bureaucratische competitie. De BVD, de politie en nieuwe organisaties als de Criminele Recherche Informatiedienst, het Landelijk Bijstandsteam Terreurbestrijding (LBT) en de in 1975 opgerichte Bijzondere Zaken Centrale (BZC) voelden zich op datzelfde beleidsterrein door elkaar bedreigd. Uit angst overbodig te worden, deelden ze hun gegevens maar mondjesmaat.³⁸³ Volgens Binnenlandse Zaken probeerde het Bijstandsteam Terreurbestrijding bijvoorbeeld 'geforceerd activiteiten naar zich toe te trekken'.³⁸⁴ Ook de intensievere samenwerking met de Politie Inlichtingendiensten leidde tot geruzie over competenties.³⁸⁵ Gonsalves, die in zijn memoires opmerkte dat hij goed overweg kon met het diensthoofd en de medewerkers van de veiligheidsdienst, herinnerde zich de 'enorme animositeit' tussen de 'CRI-centrale' van Justitie en de Binnenlandse Veiligheidsdienst.³⁸⁶ Volgens Engelen betrof die voornamelijk het brongeheime: dat was voor de BVD uit moreel en operationeel oogpunt heilig – beloofd is beloofd en in de toekomst moet het mogelijk blijven opnieuw contact op te nemen –, terwijl Justitie daar zo nu en dan wel inbreuk op wilde maken om een zaak rond te maken.³⁸⁷

Twee problemen die onderbelicht zijn gebleven in de literatuur laten zien hoe de komst van het terrorisme ook vragen oproep over de legitimiteit van de dienst en de organisatie en werkwijze ervan. In de eerste plaats berustte de frictie met Justitie op meer dan een incidentele discussie over het brongeheime. In 1972 en 1975 stelde Kuipers dit uitdrukkelijk aan de kaak toen hij met de procureurs-generaal vergaderde. De BVD keek volgens Kuipers namelijk in essentie anders naar politiek geweld en terrorisme dan politie en justitie. De veiligheidsdienst werkte 'op de lange baan'³⁸⁸ en richtte zich op 'algemene waarnemingen van relatieve ontwikkelingen in groeperingen en soms vage stromingen'.³⁸⁹ De 'eerste symptomen' van een bepaalde ontwikkeling waren voor de BVD van groot belang, terwijl de politie die aanwijzingen 'liet lopen' totdat iemand een strafbaar feit had gepleegd. De BVD, die 'wel op dat spoor probeerde te blijven', zag vervolgens niet graag dat die 'sporen' in een later stadium 'werden doorkruist door rechercheactiviteiten'.³⁹⁰ Politie en Justitie waren namelijk gefixeerd op 'individuele strafbare handelingen' en hadden dus een wezenlijk ander doel. Om 'overschatting van onze taak en wantrouwen' te vermijden, wilde Kuipers die verschillen steeds goed in het oog houden.³⁹¹ Door meer in contact te staan met andere organisaties realiseerde de BVD zich dus ook hoe wezenlijk anders het inlichtingenwerk op binnenlands veiligheidsterrein eigenlijk was. De dienst had een unieke taak, ook ten aanzien van de dreiging van politiek geweld en terrorisme.

Een ander in de literatuur onderbelicht probleem had te maken met de werkwijze en organisatie van de veiligheidsdienst. Door meer samen te werken met anderen kwam nu een ongekende hoeveelheid informatie op de dienst

af. Vooral onder tijdsdruk was het bijna ondoenlijk 'uit de stroom van berichten' zinnige van onzinnige informatie te scheiden.³⁹² Buitenlandse diensten die geconfronteerd werden met (verijdelde) aanslagen, stuurden bovendien nogal eens 'paniekberichten' rond die moeilijk te verifiëren waren. Dat was ook binnenlandse inlichtingenpartners niet vreemd. Zo stuurde de Luchtmacht Inlichtingendienst (LUID) de BVD en de 'gehele militaire winkel' begin jaren zeventig 'ongespecificeerde berichten', die volgens de dienst 'gezien hun vaagheid niet voor exploitatie vatbaar' waren. Kuipers maande zijn afdelingshoofden daarom alleen berichten na te gaan die 'concrete duidingen ten aanzien van het gevaar' inhielden en die 'een redelijke evaluatie' konden doorstaan. Het was voor de BVD van belang, zei Kuipers, 'dat wij in de huidige stortvloed van meldingen het hoofd koel houden'.³⁹³

Terrorisme als BVD-taak

Die complexiteit van de dreiging droeg eraan bij dat Kuipers niet wezenlijk anders ging denken over de kerntaken van de veiligheidsdienst. Net als het monitoren van het studentenactivisme beschouwde hij de inlichtingeninwinning over politiek gewelddadig activisme en terrorisme als extra taak. Ook daarom vroeg Kuipers net als tijdens de studentenprotesten om extra geld. De inzet van BVD'ers tegen politiek gewelddadig activisme en terrorisme ging 'ten koste van het werk op het terrein van de spionage', dus moest hij meer mensen aannemen.³⁹⁴ En al zette Kuipers steeds meer mensen en middelen in tegen de nieuwe dreigingen en dus steeds minder tegen het communisme, in zijn ogen was de aard van het communisme onveranderd en de dreiging dus onverminderd groot.

Dat kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking toen in september 1974 de CPN zich in de antikernenergiebeweging genesteld had en succesvol wist samen te werken, zelfs met de PvdA en D66. Bij een protesttocht tegen de Urenco-reactor in Almelo, eind september 1974, wist de CPN zelfs negenduizend deelnemers op de been te krijgen,³⁹⁵ reden genoeg voor de BVD om de CPN niet uit het oog te verliezen.³⁹⁶ Alleen al daarom bleef de CPN een voorname plaats innemen in de maandoverzichten.³⁹⁷ Ook medewerkers bleven in de jaren zeventig van mening dat het 'echte werk' uiteindelijk bestond uit de contra-inlichtingenactiviteiten en het politieke inlichtingenwerk tegen het communisme.³⁹⁸

Daarom bestudeerde de BVD de fenomenen politiek gewelddadig activisme en terrorisme door de bril van 'extremismebestrijding'. Kuipers wist het nieuwe fenomeen zelfs direct te relateren aan de politieke stromingen die de democratie van oudsher in gevaar brachten. De politiek gewelddadige groepjes waren namelijk voortgekomen uit 'oud-links', dus uit 'extremistische' stromingen als het anarchisme, trotskisme en communisme. Die activistische jongeren- en studentenorganisaties, waaronder provo, hadden in de jaren zestig een ludiek en voor de democratie ongevaarlijk karakter gehad, maar ze hadden in de jaren zeventig hun 'standpunten verhard'. In nieuwlinkse kringen werd 'doorgedacht

in steeds radicalere termen' en 'metterdaad tot terreuracties' overgegaan. Tegelijkertijd wisten deze nieuwlinkse groepjes ook grote groepen arbeiders en studenten die uit 'minder ontwikkelde landen' en dictaturen geëmigreerd waren naar het Westen aan zich te binden. Hiertoe rekende Kuipers ook 'verongelijkte minderheden' als de Zuid-Molukkers, die met behulp van Nieuw Links het Westen tot strijdtoneel maakten.³⁹⁹ Met deze vasthoudendheid ten aanzien van de eigen dreigingspercepties vervreemde Kuipers zich enigszins van de politieke en maatschappelijke omgeving van zijn eigen veiligheidsdienst.

Dat bleek met name in de nasleep van de gijzelingsacties van 1975 en 1977. In december 1975 kaapte een clubje Zuid-Molukse jongeren ter hoogte van Beilen de stoptrein van Groningen naar Zwolle. Op hetzelfde moment bezette een tweede clubje het Indonesisch consulaat in Amsterdam.⁴⁰⁰ De parallelle acties, die door een combinatie van de intredende winterkou en langdurige bemiddeling, bedoeld om de kapers en bezetters uit te putten en tot overgave te dwingen, op respectievelijk 15 en 19 december ten einde kwamen, hadden vier doden tot gevolg.⁴⁰¹

De pers speculeerde op scherpe toon over de schuldvraag. De overheid als geheel kreeg het verwijt te lang op terugkeer in plaats van op maatschappelijke integratie van deze jongeren gekoerst te hebben, een denkbeeld dat Kuipers deelde.⁴⁰² Maar ook de BVD zelf kreeg de zwarte piet toegespeeld. *NRC Handelsblad* wist precies te noemen welke twee vooraanstaande Zuid-Molukkers de gijzelingen in Beilen en Amsterdam hadden beraamd en wanneer zij daarover hadden vergaderd.⁴⁰³ Ook al noemde Van Agt dit 'een kletsverhaal'⁴⁰⁴, als een krant dit kon opdissen, had de BVD dan niet mis gezeten? De vooraanstaande sociaaldemocraat en Europese politicus Sicco Mansholt vond van wel. In een interview op 10 december 1975, toen de gijzelingen nog aan de gang waren, zei hij dat de dienst 'natuurlijk had gefaald'; de BVD 'lette alleen maar op communisten' en had nu kennelijk de boot gemist.⁴⁰⁵ Die 'kritiek op het falen van de Binnenlandse Veiligheidsdienst' klonk ook 'in Den Haag' steeds luider. De oppositie verweet de dienst slecht werk te hebben geleverd.⁴⁰⁶ *De Telegraaf* bestreed die kritiek 'van voornamelijk linkse zijde', hetzelfde links dat 'de veiligheidsdienst voortdurend had gehinderd bij het in de gaten houden van de Zuid-Molukse gemeenschap', in de krant van 12 december 1975. De dienst zei namelijk 'wel degelijk aanwijzingen te hebben gehad dat er iets broeide', maar het was 'niet mogelijk om er het fijne van te weten te komen'.⁴⁰⁷

Die opvatting bracht Kuipers ook achter de schermen aan de man. Hij was van mening dat de buitenwereld niet van de dienst kon verlangen aanslagen te voorkomen. Dat vertelde hij ook op 8 januari 1976 aan minister De Gaaij Fortman, toen de vraag 'in hoeverre de gevolgde werkwijze beter had kunnen zijn' op de agenda stond. Kuipers beloofde weliswaar 'om de inspanning van de BVD te vergroten', onder meer door de operationele relatie met de Indonesiërs te verstevigen en 'CFO' met vijf personen te versterken, al moest De Gaaij Fortman daar wel de begroting voor uitbreiden, omdat deze personen 'uit andere afdelin-

gen werden weggetrokken'.⁴⁰⁸ Maar De Gaaij Fortman liet direct weten dat hij 'niet geneigd' was om de BVD de schuld te geven. In zijn ogen had de dienst al het mogelijke gedaan.⁴⁰⁹ In de rest van het gesprek probeerde Kuipers de minister te doen inzien hoe complex de praktijk van het contraterorisme werkelijk was. Het 'probleem van de beheersing van de informatiestroom' bracht 'de discussies vaak op een dwaalspoor', problematiseerde Kuipers. Het hoofd van de Technische Afdeling liet de minister zelfs een geluidsopname horen van een microfoonactie, die daarna 'onder de indruk was van het luisterprobleem in verband met de verstaanbaarheid'.⁴¹⁰ Dezelfde strategie hanteerde Kuipers op 22 januari 1976 tegenover de procureurs-generaal: 'We moeten nuchter stellen dat de BVD nooit, zoals van georganiseerde verbanden binnen de Zuid-Molukse beweging, een volledig beeld kan krijgen van bepaalde ad hoc groepen die plotseiling kunnen opstaan'.⁴¹¹

Een van de mogelijke verklaringen voor deze begripvolle opstelling en, breder, voor de politieke steun aan de BVD – ook Van Agt zou vaak herhalen dat de dienst goed werk deed – was dat de BVD opmerkelijk genoeg in de repressieve sfeer van grote waarde was. Tijdens de gijzeling op de Franse ambassade in 1974 had de CIA via de BVD bijvoorbeeld allerlei beëindigingsscenario's aangeleverd. En ook nu, tijdens de treinkaping bij De Punt, had de BVD op allerlei operationele manieren bijgedragen. Zo waren op basis van BVD-inlichtingen bemiddelaars gevonden in de Zuid-Molukse gemeenschap. Ook verstopte de dienst, eveneens met Amerikaanse hulp, microfoons in houten colakratjes tijdens de treinkaping bij De Punt.⁴¹²

Waren De Gaaij Fortman en de procureurs wel ontvankelijk voor Kuipers' temperende woorden, de Vaste Kamercommissie was op 27 januari 1976 minder begripvol. Gezien de gijzeling van de Indonesische ambassadeur in 1970, de plannen om koningin Juliana te gijzelen en het ruime wapenbezit in Zuid-Molukse kringen, waarvan de BVD de commissie zelf op de hoogte had gesteld, verwachtte Van Thijn toch meer van de veiligheidsdienst. De bescheiden, ondersteunende rol was niet voldoende, vond de voorzitter van de Vaste Kamercommissie, en hij vroeg De Gaaij Fortman of zijn dienst de acties echt niet hadden kunnen voorkomen.⁴¹³ Aan de hand van Kuipers' argumenten betoogde de minister hoe moeilijk het voor de BVD was om inlichtingen uit Zuid-Molukse kring te verkrijgen. Het ging hier om een gesloten gemeenschap met een eigen code en bovendien kwamen de geweldplegers zoals de treinkapers, uit 'min of meer losse clubjes' en niet, zoals de communisten, uit hiërarchische en duidelijke organisatieverbanden. Dat was niet allemaal in de gaten te houden, althans, niet zonder de democratie daarvoor op te offeren, redeneerde De Gaaij Fortman:

Zou de regering het doen en laten van verscheidene duizenden individuele Zuid-Molukkers doeltreffend in het oog willen houden, dan zou dat niet alleen een enorm apparaat vereisen, maar bovendien vrijwel tot een politiestaat leiden.⁴¹⁴

Dat pad wilde De Gaaij Fortman, en dat moest Van Thijn toch begrijpen, niet bewandelen. Van Thijn kon daar echter geen begrip voor opbrengen. Hij meende dat 'de BVD er nu juist was om, indien de bescherming van de rechtsorde dit vereiste, inlichtingen te verwerven'. Het was, anders gezegd, toch een wezenlijke taak van de veiligheidsdienst om dit soort acties te verhinderen, vond hij.⁴¹⁵ In het Kamerdebat van 12 februari 1976, toen in de plenaire vergadering van de Tweede Kamer de Zuid-Molukse acties op de agenda stonden, kreeg Van Thijn bijval van KVP-Kamerlid Theo van Schaik. Hij vond dat 'de noodzaak van het bestaan van deze diensten volledig werd bevestigd' door de Zuid-Molukse acties en achtte het 'op zijn zachtst gezegd vreemd' dat de BVD van de acties 'geen lucht had gekregen'.⁴¹⁶ Dat vond ook De Gaaij Fortmans zoon Bas, Kamerlid voor de PPR: 'een grotere oplettendheid van de Binnenlandse Veiligheidsdienst' had in zijn optiek de acties kunnen voorkomen. Dat dit niet gelukt was, toonde in zijn ogen aan dat de BVD de 'schaarse tijd en middelen' niet goed verdeelde en te weinig aandacht besteedde aan politieke groepjes waar een 'het-doel-heiligt-de-middelen-mentaliteit' rondwaarde, betoogde hij.⁴¹⁷

Ook hier nam De Gaaij Fortman Kuipers' strategie van 'verwachtingenmanagement' over. Het gebeurde nu eenmaal overal ter wereld 'dat subversieve acties plaatsvonden, die door de veiligheidsdiensten van de betrokken landen niet waren ontdekt. Bovendien: in het verleden had de dienst bepaalde acties wél tijdig ontdekt. Tegen zijn zoon zei De Gaaij Fortman dat dit geen kwestie van verkeerde prioriteiten was. De dienst richtte zich 'uiterst flexibel op die dreigingen, die bijzondere aandacht behoeften en die als nieuw konden worden aangemerkt'. Zelfs minister van Justitie Dries van Agt keurde het af dat sommige Kamerleden en journalisten 'meesmuilend of geringschattend' over de BVD hadden gesproken.⁴¹⁸ Die steun uit het kabinet was voor de BVD weliswaar belangrijk, maar het nam de scepsis in pers en parlement niet weg. In veler ogen was het de dienst aan te rekenen dat de acties hadden kunnen plaatsvinden. Ook al deed de BVD volgens Engelen 'al het mogelijke', de inlichtingenpositie⁴¹⁹ was niet zodanig dat Zuid-Molukse acties daadwerkelijk voorkomen konden worden.⁴²⁰ Volgens Bas de Gaaij Fortman was het immers de Binnenlandse Veiligheidsdienst, die 'zich in het bijzonder bezighield met het ontdekken van spanningen tot het bedrijven van terreurmisdrijven'. PSP-Kamerlid Van der Lek was nog pinniger en vroeg zich af 'waar de BVD', als hij 'dit al niet kon, dan nog wel voor nodig was'.⁴²¹

Dit beeld werd na de twee gelijktijdige Zuid-Molukse acties van 23 mei 1977 versterkt. Ditmaal vond een gijzeling plaats van onderwijzers en kinderen van een basisschool in Bovensmilde en een treinkaping ter hoogte van de dorpjes Glimmen en De Punt. Ze duurden drie weken en kwamen pas na een gewelddadige interventie van de Bijzondere Bijstandseenheden op 11 juni 1977 ten einde.⁴²² Het inmiddels bekende journalistiek-parlementaire vliegwieltje voerde de druk op de dienst op. 'Waarom wist BVD van niets?', kopte *Het Vrije Volk* op 14 juni 1977.⁴²³ Ook *De Telegraaf* moest vaststellen dat de BVD 'de terreurplan-

nen niet op tijd had onderkend'.⁴²⁴ Van Thijn vond weliswaar dat 'niemand tot het onmogelijke moest worden gehouden'⁴²⁵ maar hij zei op televisie, bij *Den Haag Vandaag*, zich wel schuldig te voelen dat zijn commissie 'geen voortgangscntrole' had uitgeoefend op de BVD, die na de acties van december 1975 had beloofd 'meer aandacht aan de Zuid-Molukkers te besteden'.⁴²⁶ De Gaaij Fortman, met wie het nieuwe diensthoofd Pieter de Haan tijdens het ochtend-overleg van 17 juni 1977 telefoneerde, was daar 'niet erg gelukkig mee', niet in de laatste plaats omdat een week later de Kamer over de acties zou vergaderen.⁴²⁷ De pers bestookte na Van Thijns televisieoptreden de BVD, die in een reactie vooral 'relativerende woorden over de betekenis van het inlichtingenwerk van de BVD' liet klinken.⁴²⁸

Naar aanleiding van Van Thijns opmerking lag de schuldvraag tijdens het Kamerdebat op 23 juni 1977 in de mond van nagenoeg ieder Kamerlid bestorven. Het parlement wilde weten wat de Binnenlandse Veiligheidsdienst sinds de acties van twee jaar geleden precies had ondernomen om nieuwe aanslagen te voorkomen en waar(om) de dienst had gefaald. De PvdA'er Henk Molleman gaf een schot voor de boeg en vroeg zich af of een en ander niet te wijten was aan de gebrekkige informatie-uitwisseling tussen de BVD en de Centrale Recherche Informatiedienst.⁴²⁹

Vervolgens ging het over de vraag hoe een volgende actie nu werkelijk kon worden verhinderd. Het lag voor de hand om de inlichtingeninwinning en politieaanwezigheid in Zuid-Molukse kampen op te voeren, vonden enkele Kamerleden. Maar de PSP'er Van der Lek was het niet eens met die repressieve aanpak. Nog 'afgezien van de vraag of het werken met verklikkers, het uithoren van gevangenen en het vragen van inlichtingen aan families en collega's en dergelijke wel zo'n vruchtbare methode was om veel te weten te komen', vond Van der Lek dat 'weinig dingen zo bedreigend waren' voor de verhoudingen tussen Nederlanders en Zuid-Molukkers 'als het zich bij uitstek concentreren van een veiligheidsdienst op een bevolkingsgroep'.⁴³⁰

De Gaaij Fortman bleef, ook nu Kuipers per 1 februari 1977 was opgevolgd door De Haan, de verwachtingen temperen. 'Concrete informaties die erop wijzen, dat deze acties zouden plaatsvinden' waren er werkelijk niet geweest, hield hij het parlement voor. Dat lag niet aan een falen van de veiligheidsdienst of een gebrekkige samenwerking met bijvoorbeeld de Centrale Recherche Informatiedienst. Tussen de BVD en de CRI bestond 'een hechte samenwerking en een voortdurende rechtstreekse uitwisseling van gegevens', liet de minister noteren. Het had in zijn ogen geen zin om de bestaansreden van de veiligheidsdienst te verbinden met het gevaar van politiek geweld en terrorisme: de dienst kon niet ontzettend veel uitrichten. De samenleving moest dit soort dreigingen in zijn ogen maar aanvaarden als *facts of life*. Citerend uit *The Economist* profeteerde De Gaaij Fortman dat 'he' – de terrorist – '*shall be with us till the end of our days*'.⁴³¹

Politiek, ambtenarij en samenleving hadden in het licht van de dreiging van politiek geweld en terrorisme hun opvattingen over de dreigingspercepties van

de veiligheidsdienst gewijzigd. Kuipers voldeed ruimschoots aan de politieke behoefte aan inlichtingen over het fenomeen. Hij maakte veel meer mankracht en technische capaciteit vrij om politiek gewelddadig activisme en terrorisme te bestrijden en ging nauwer samenwerken met politie en justitie. In de kern keek de BVD-leiding echter niet anders aan tegen de taakopvatting van de veiligheidsdienst, die nog altijd het sterkst verbonden was met de strijd tegen het wereldcommunisme. De dienst stapelde de politieke en maatschappelijke dreigingspercepties als het ware bovenop de bestaande dreigingspercepties.

In de maatschappelijke omgeving van de veiligheidsdienst veranderden echter niet alleen de opvattingen over de dreigingspercepties, maar ook de ideeën over de organisatie en legitimiteit van de dienst. Veel journalisten, Kamerleden en burgers vonden dat de dienst alle andere taken moest laten vallen om de geweldsproblematiek een halt toe te roepen. In pers en parlement kwam de legitimiteit van de veiligheidsdienst in het licht van deze dreiging te staan. Omdat Kuipers dat niet zo zag én omdat de dienst niet in staat leek acties zoals die van 1975 en 1977 te verhinderen, probeerde hij te verhinderen dat journalisten en Kamerleden de legitimiteit van de veiligheidsdienst een-op-een verbonden aan de dreiging van politiek geweld. Dat inlichtingen in de repressieve sfeer, dus bij de beëindiging van de acties doorgaans een grote rol speelden, kon in het publieke domein niet bediscussieerd worden. Dus richtte Kuipers zich vooral op het temperen van de politieke, bureaucratische en maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van preventie: alleen als de democratie werd afgeschaft, zou de dienst voldoende ogen en oren hebben om alle potentiële geweldplegers in de gaten houden. Voorkómen van dit soort geweldsacties was niet mogelijk.

MODERNISERING ONDER EEN NIEUW DIENSTHOOFD? DE BVD TUSSEN 1977 EN 1980

Op 24 juni 1977, een dag na het Kamerdebat over de Zuid-Molukse acties van dat jaar, beraadde de BVD-leiding zich toch op de vraag of er niet méér gedaan kon worden. Het diensthoofd kondigde een 'inventarisatie' aan van de wijzen waarop de BVD 'in mankracht aangegeven' zijn taak uitvoerde. Op basis daarvan wilde hij een 'interne discussie op gang brengen' over de vraag of de dienst de 'aandacht aan de verschillende objecten' gaf 'in evenredigheid aan het belang dat daaraan moest worden toegekend'. Het 'uitgangspunt' hiervoor was de vraag of de dienst meer aandacht aan het (Zuid-Moluks) terrorisme moest besteden, al vond het diensthoofd dat zo'n 'onderzoek en discussie' sowieso van 'tijd tot tijd' moest plaatsvinden.⁴³²

Het was misschien wat ambtelijk genotuleerd, maar achter deze 'herbeschouwing takenpakket' ging een revolutionaire vraag schuil: keek de BVD nog wel goed naar de wereld en zijn eigen plaats daarin? Deze verfrissende vraag werd gesteld door het nieuwe diensthoofd Pieter de Haan. De Haan was tot

1 augustus 1975⁴³³ directeur van het Rijks Bestuursstudie Centrum en had het grootste deel van zijn ambtelijke carrière op het ministerie van Financiën gewerkt, onder meer als hoofdinspecteur-titulaire van 's Rijks Belastingen.⁴³⁴ Dat iemand 'van buiten' – zelf beschouwde De Haan zich als 'parachutist' binnen de BVD⁴³⁵ – zo'n hoge functie bij de veiligheidsdienst kreeg, was, in de woorden van Rudie van Meurs, 'een afwijking van het normale'.⁴³⁶ Daar had hij niet helemaal gelijk in. Welbeschouwd was alleen Andries Kuipers uit de eigen gelederen voortgekomen. Eindhoven was de oprichter van de naoorlogse veiligheidsdiensten geweest maar was strikt genomen ook iemand van buiten. Sinnighe Damsté was, op instigatie van Beel, ook zonder een verdere carrière bij de dienst tot plaatsvervangend diensthoofd benoemd, om daarna hoofd-BVD te worden. Desondanks zag Van Meurs een politieke ingreep in Kuipers' vertrek. Hij schreef dat deze 'kleurloze figuur', door intimi aangeduid als 'de trieste schelvis', moest vertrekken omdat hij werd achtervolgd door 'een reeks mislukkingen': de Zuid-Molukse acties.⁴³⁷ Niets dan 'leugens' en 'kwaadsprekerij', vond Kuipers' dochter, die meende dat haar vader 'het belang van het land talloze malen geïnd' had en de premier daarom vroeg de leugens te weerleggen.⁴³⁸

Het leek inderdaad geen politieke zet om Kuipers met functioneel leeftijdsontslag te sturen: hij was zelf al enkele jaren op zoek naar een opvolger. Voor de benoeming van een diensthoofd bestond geen standaardprocedure. Een zittend diensthoofd en zijn minister hadden hier grote invloed op, maar daarbuiten leken in het algemeen niet veel spelers zich met dit proces te bemoeien. Ter oriëntatie had Kuipers zijn oor eens te luisteren gelegd bij De Haan, die immers uit hoofde van zijn directeurschap van zijn ambtelijke opleidingsinstituut talloze hoge ambtenaren in zijn netwerk had. De Haan zag evenwel voor zichzelf een mooie promotiekans en gaf Kuipers te kennen dat hij zelf wel interesse had in de functie.⁴³⁹ Hij beschouwde zichzelf namelijk bij uitstek als iemand 'met een onderzoekende mentaliteit'. De dilemma's waar de BVD mee worstelde, kende De Haan wel, zei hij in een interview vele jaren na dato, omdat het bij de belastingdienst ook neerkwam 'op de vraag in hoeverre je ingreep in iemands privébelang teneinde het algemene belang, het vullen van de schatkist, te dienen'. Je werd geacht 'het snuffelen en wroeten te doen met het oog op een groter belang', namelijk dat van de rechtsstaat en democratie. Dat je voor dat werk 'geen applaus kreeg van het grote publiek' was hij ook bij Financiën al gewend. Om kort te gaan: De Haan had zijn roeping gevonden.⁴⁴⁰

Zelfs de BVD-kritische Van Meurs was positief over deze benoeming van iemand van buiten. De Haan, die niet 'voetstoots deed wat anderen hem opdroegen', zou de dienst 'moderniseren' en 'een humaner gezicht geven'. Al zou hij 'geen verlichte BVD-directeur' worden, misschien zou hij wel breken 'met de blauwdruk voor de Koude Oorlog die de BVD tot dusver hanteerde'.⁴⁴¹

Het had er de schijn van dat De Haan inderdaad direct aan het moderniseren sloeg. Hij maakte van Afdelingen B en C 'Directies' B en C. De gewone Afdelingen D (voor beveiliging), E (waar de onderzoekingsambtenaren en

volg- en observatieploegen waren ondergebracht) en TD (Techniek) heetten nu 'Hoofdafdelingen'. Hij stelde twee nieuwe coördinatoren aan om het terrorisemewerk vlot te trekken en stelde bovendien een team verbindingsofficieren in dat direct kon bijspringen als er een aanslag of actie plaatsvond.⁴⁴²

Ook in de politieke en ambtelijke omgeving van de dienst wilde De Haan enkele vernieuwingen doorvoeren. Ten eerste nam hij zich voor een klassiek inlichtingenproduct van de veiligheidsdienst bij de tijd te brengen: de Porselelijsten, voorheen Diepvrieslijsten. De BVD hield deze lijsten bij in het kader van de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag uit 1952, om in een naderende revolutionaire of oorlogssituatie staatsgevaarlijke individuen te kunnen oppakken en vastzetten – welbeschouwd een opvolger van de zwarte lijsten die de Centrale Inlichtingendienst in het interbellum bijhield in het kader van de Revolutiewet. Op 19 januari 1978 vroeg De Haan aan Hans Wiegel, die in het in december aangetreden eerste kabinet-Van Agt minister van Binnenlandse Zaken was geworden, of deze lijsten niet eens aangepast moesten worden aan het veranderde vijandbeeld. Bij de opstelling van de lijsten ging de BVD namelijk nog steeds uit van 'de dreiging vanuit het Oostblok' als 'enige denkbare casuspositie'.⁴⁴³ Dat punt had ook Kuipers al eens aangeroerd.⁴⁴⁴

De Haan, die sowieso het nut van deze 'telkens terugkerende en tijdrovende rompslomp' in twijfel trok, wilde echter op zijn minst ook politiek gewelddadige activisten en terroristen op de lijst kunnen zetten. De wereld was immers veranderd. Wiegel blokkeerde dit. Hij was bang voor 'organisatorische, materiële en administratief-technische problemen' en dacht dat hierdoor het interneren van gevaarlijke personen in een burgerlijke uitzonderingstoestand 'praktisch nauwelijks uitvoerbaar' werd. Wiegel vreesde dat hij dan weleens als minister in de problemen kon komen. Hij handhaafde liever de bestaande papieren maatregel van betwifelbaar nut, dan dat hij de taaiere procedures onder handen nam, nodig om de lijsten bij de tijd te brengen. De 'casuspositie' uit de vroege Koude Oorlog, uitgaand van een militair offensief van de Sovjet-Unie, bleef dus ook in 1978 nog steeds het uitgangspunt.⁴⁴⁵

Ten tweede moderniseerde De Haan het maandoverzicht. Dit belangrijkste inlichtingenproduct ging inmiddels naar 350 ontvangers, maar vormde nog steeds in hoofdzaak een verslag van wat Afdeling B over het internationale en binnenlandse communisme te weten gekomen was.⁴⁴⁶ Over die smalle focus was al eerder geklaagd.⁴⁴⁷ De Haan zei op 1 maart 1978 tegen Wiegel dat het maandoverzicht een onvolledig beeld van de activiteiten van de dienst gaf en dat 'de onderlinge samenhang' onvoldoende duidelijk gemaakt kon worden. Daarom stelde De Haan voor de frequentie terug te brengen. Omdat veel gegevens in andere rapportagevormen zoals regeringsbrieven en bulletins over specifieke onderwerpen als studenten en Zuid-Molukkers terechtkwamen, kon dat ook. Daarbij wilde De Haan ook andere afdelingen een bijdrage laten leveren.⁴⁴⁸ Het kwartaaloverzicht ging dus niet alleen meer over de Koude Oorlog en was met toegevoegde geografische kaarten, afbeeldingen en krantenartikelen

veel meer afgestemd op de leefwereld van de 'consumenten'. Tegelijkertijd bleef het voor de BVD een instrument om de omgeving erop te wijzen hoe 'moeizaam' en 'noodzakelijk' sommige activiteiten waren.⁴⁴⁹

Het nieuwe overzicht werd in bestuurlijke kringen positief ontvangen. Zo stuurde Jan Dirk van der Harten, de commissaris van de Koningin in Noord-Brabant na ontvangst van het eerste kwartaalverslag op 21 april 1978 een briefje aan Pieter de Haan om hem te zeggen dat hij het nieuwe overzicht 'met belangstelling gelezen had'. Harten vond het bijzonder verheugend dat ook contraspiionage en beveiliging 'definitief een plaats hadden verworven naast de traditionele rapportage over de ontwikkelingen in de uiterste hoeken van het politieke spectrum'. Desondanks zou Van der Harten het 'bepaald als een gemis' ervaren als het door de verlaging van de frequentie van de overzichten '(nog) minder dan voorheen mogelijk zou zijn in te haken op actuele gebeurtenissen'. Ook speet het hem dat de overzichten door de verlaagde rubricering (het maandoverzicht werd in grotere kring verspreid en als 'lichter' staatsgeheim gekwalificeerd) 'minder details, minder kwetsbare gegevens en dergelijke' bevatten.⁴⁵⁰ De Haan schreef hem op 22 mei 1978 terug dat de BVD 'meer systematisch dan voorheen over speciale, doorgaans actuele onderwerpen' aparte rapportages zou opstellen.⁴⁵¹

Rondom de veiligheidsdienst keerde de rust terug. Na de Zuid-Molukse actie van 13 en 14 maart 1978 werd het op het politiek gewelddadige en terroristische front stiller. Pers en parlement lanceerden, op Van Meurs' boek in 1978 na, geen nieuwe grote debatten over de BVD. Dat stemde de politieke omgeving tevreden. Op 28 mei 1980, toen de BVD het zevende lustrum vierde, hield Wiegel tijdens de receptie een toespraak tot het personeel van de BVD.⁴⁵² Ondanks het feit dat in 1980 aan het licht was gekomen dat de Pakistaanse atoomgeleerde Abdul Qadir Khan tussen 1972 en 1975 in Nederland had gespioneerd en daarmee Pakistan vermoedelijk aan de atoombom had geholpen, sprak Wiegel zijn ondubbelzinnige steun aan de dienst uit.⁴⁵³

Hij ging in zijn speech vooral in op het legitimiteitsvraagstuk, dat in pers en parlement zo vaak aan de orde werd gesteld. De BVD opereerde nu eenmaal 'in het spanningsveld tussen privébelang en het belang van de staat' en werd daarom door sommigen als 'een vreemd lichaam' in de democratie beschouwd. Het parlement liet weleens 'afstotingsimpulsen' zien. Ten onrechte, vond Wiegel, want de 'democratie behoorde zich te beveiligen en verdedigen waar haar bestaan bedreigd werd'. 'De vraag naar de goede trouw van de dienst zou wel steeds opnieuw worden gesteld', verwachtte de minister: 'We moeten het niet betreuren of er geïrriteerd over raken dat deze vraag telkens weer opkomt en niet altijd in de meest plezierige bewoordingen.' Het was immers 'de democratie zelf die ons deze angel in het vlees stak en het was goed dat 'ie stak', vond Wiegel. 'U doet uw werk in een samenleving die moeilijke perioden doormaakt, die bedreigd wordt, maar velen zien niet of zien niet meer hoe en waarvoor,' sloot de minister af. Waarop ongetwijfeld luid applaus volgde.⁴⁵⁴

CONCLUSIE

Tussen 1968 en 1980 gingen politieke spelers zich in toenemende mate met de veiligheidsdienst bemoeien. In het licht van het studentenactivisme en het politiek gewelddadig activisme en terrorisme verwachtten politici – en met hen Kamerleden, journalisten en burgers – dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst zich organisatorisch en qua prioriteiten aan de veranderde dreigingsomstandigheden zou aanpassen. Dit vond in meer en mindere mate ook wel plaats in andere landen. De Zwitserse *Staatsschutz* ging, onder toenemende politieke en maatschappelijke druk eveneens nieuwlinkse, buitenparlementaire en politiek gewelddadige groepen bestuderen.⁴⁵⁵

Tussen 1968 en 1970 intensiveerde de veiligheidsdienst zijn inlichtingenactiviteiten in de studentenbeweging, nadat daartoe een nadrukkelijke politieke opdracht was gegeven. In de loop van de jaren zeventig maakte het studentenactivisme plaats voor politiek gewelddadig activisme en terrorisme. Palestijnse, Noord-Ierse, Baskische, Japanse, West-Duitse en verschillende Nederlandse groepjes pleegden politieke gewelddaden in Nederland. Ze veroorzaakten niet alleen veel zaakschade, er vielen ook doden. Politiek, ambtenarij en samenleving waren het er wel over eens dat de veiligheidsdienst zich moest inzetten voor de bestrijding van dit geweld. Dat deed de dienst ook, nu zonder te betwijfelen of dit wel tot zijn takenpakket behoorde.

Intussen bleven pers en parlement vragen stellen over de legitimiteit van de veiligheidsdienst. In 1972 werd, naar aanleiding van de overplaatsing van de Buitenlandse Inlichtingendienst van Algemene Zaken naar Defensie, het Koninklijk Besluit opengebroken. Den Uyl en Van Mierlo grepen dit aan om de staatsrechtelijke grondslag van het binnenlandse veiligheidswerk te verstevigen. Zij vonden dat de overheid zich niet mocht mengen in het leven van burgers, zolang deze niet werden verdacht van een strafbaar feit – een opvatting die ook Broekhoff al in 1918 had medegedeeld aan Fabius. Zij stelden daarom voor het binnenlandse veiligheidswerk expliciet te koppelen aan het strafrecht.

Van Thijn, die in 1973 voorzitter werd van de Vaste Kamercommissie, agendeerde in de jaren zeventig ook verschillende legitimiteitskwesties, waaronder de antecedentenonderzoeken en de bevoegdheden van de BVD ten aanzien van de pers. Hij vond bovendien dat de veiligheidsdienst zich te veel op het communisme richtte en oefende voor en achter de schermen druk uit om de, in zijn ogen, verouderde dienst bij de tijd te brengen.

Ook in de pers werd de legitimiteit van de veiligheidsdienst regelmatig in twijfel getrokken, onder meer in de stukken van Cornelissen en Van Meurs. De journalistieke interventies mondden in tegenstelling tot in de jaren zestig niet langer stevast uit in de ontkenning van het bestaansrecht van de dienst, maar leidden tot de agendering van concrete zorgpunten over specifieke aspecten van de binnenlandse veiligheidspraktijk. Naar aanleiding van het artikel over de navraag naar Van Meurs rees de vraag of de veiligheidsdienst zijn bevoegdheden

niet ten onrechte inzette tegen kritische journalisten. En toen de benadering van een medewerker van Stichting Amicales door de Politie Inlichtingendienst van Utrecht in het nieuws kwam, ventileerden verschillende spelers hun zorgen over de onduidelijke relaties tussen de BVD en de Politie Inlichtingendiensten. Daardoor werd de suggestie gewekt dat de BVD, met de Politie Inlichtingendiensten daarbij opgeteld, feitelijk de omvang had van ondemocratische zusterdiensten zoals de Stasi.

Tweede Kamerleden pikten dit soort berichten op en stelden er vragen over. Die werden dan vaak weer besproken in de Vaste Kamercommissie. Dit vlieg-wiel van pers en parlement kreeg steeds meer invloed op de dienst. Van Thijn gebruikte de pers om zijn standpunten kracht bij te zetten en journalisten als Van Meurs probeerden politici voor hun standpunten te winnen. Middels public relations en voorlichting trachtte Kuipers onjuistheden en misverstanden uit de weg te ruimen, al begon hij het effect daarvan op termijn te betwijfelen. Om de beeldvorming over zijn dienst te beïnvloeden, gaf hij enkele zeer uitgebreide interviews.

Toen in de jaren zestig de maatschappelijke steun voor de dienst verbrokkelde, vreesde Kuipers dat dit op termijn ook ten koste zou gaan van de politieke steun voor de veiligheidsdienst en zijn begroting. Nu het dreigingslandschap veranderde en politici vonden dat de BVD met zijn tijd moest meegaan, kon Kuipers met het oog op diezelfde politieke steun niet veel anders doen dan zich schikken naar de politieke wensen. In het licht van het studentenactivisme sputterde hij nog tegen, omdat hij dit niet als het eigenlijke object van de veiligheidsdienst beschouwde, maar de bestudering van het politiek gewelddadig activisme en terrorisme maakte hij al gauw tot onderdeel van het takenpakket van de BVD. De dienst ging veel nauwer samenwerken met politie en justitie en leverde inlichtingenproducten aan, die politiek en bestuur ondersteunden bij de bestrijding van het politieke geweld. Het resultaat was dat de BVD zich meer ging begeven in de actualiteit. Het studentenactivisme, politiek gewelddadig activisme en terrorisme waren veel acutere dreigingen die, als zij zich vertaalden in geweldsdaden, een grote impact hadden. Het operationele inlichtingenwerk was bovendien erg ingewikkeld – een waarschuwing die Kuipers ook meermaals aan zijn politieke, ambtelijke en maatschappelijke omgeving gaf.

Het stemde politiek en samenleving tevreden dat de BVD meebewoog met de veranderde verwachtingen van de dienst, zoals Wiegel herhaaldelijk onderstreepte. Het meebewegen was niettemin pragmatisch en oppervlakkig.⁴⁵⁶ De dreigingen waarover de veiligheidsdienst inlichtingen verzamelde, werden in aantal uitgebreid, maar van een wezenlijke herprioritering – gepaard gaand met een reflectie op de kerntaken van de dienst – was geen sprake. Dit bleek uit de moeite die Kuipers had om zich met deze nieuwe fenomenen bezig te houden, terwijl die in ideologisch opzicht de democratische rechtsorde niet werkelijk bedreigden. Het politieke geweld was wel gevaarlijk gezien het geweldgebruik, maar had een beperkt politiek doel. Daarom was dit in zijn ogen net als het stu-

dentenooproer eerder *mindless activism* dan een weloverwogen ideologische keuze gericht op het afschaffen van de democratie. Principieel vond Kuipers de intensieve bemoeienis met het politieke geweld alleen te rechtvaardigen omdat hij een rechtstreeks verband zag tussen het geweld van de Rode Jeugd en de Zuid-Molukse jongeren en de klassieke groepen en organisaties waar de dienst aandacht aan besteedde.

De dienst was dus wel flexibel en bij de tijd, maar gooide de blauwdruk van de Koude Oorlog niet in de prullenmand. Kuipers volhardde, net als de rest van het leidinggevend kader van de veiligheidsdienst, in zijn overtuiging dat de dienst in wezen nog steeds bestond om de westerse democratie te behoeden voor de gewapende machtsgreep van het wereldcommunisme. Er waren niet minder spionnen actief, noch was het binnenlandse communisme nu ongevaarlijk geworden. Hoewel Kuipers en De Haan steeds meer medewerkers van Afdelingen B en C vrijmaakten voor het politieke geweld en terrorisme, was en bleef dit een extra taak. Beide diensthoofden pleitten consequent voor een ruimere begroting, om ook ten aanzien van de andere dreigingen voldoende mankracht in te kunnen zetten.

De samenleving werd bedreigd, niet wezenlijk door de zichtbare politiek gewelddadige en terroristische acties, maar door onzichtbare machinaties van de communisten. Dat het aantal CPN-leden gestaag afnam en het enthousiasme voor partijwerk te verrichten praktisch verdampt was, deed er in feite niet toe. In de buitenwacht waren wel 'puristen' – zoals Kuipers ze noemde – die meenden dat 'een klein groepje mensen de democratie toch niet ten val kon brengen'. Maar die redenatie vond hij niet 'steekhoudend'. De BVD 'had een taak' zodra een organisatie of individu het doel had 'de parlementaire democratie aan zijn eind te brengen'.⁴⁵⁷

Met deze interpretatie van haar taakopvatting zag de BVD-leiding ook in 1980 dreigingen, organisatiestructuur en legitimiteit nog in relatie tot de communistische tegenstander. Die existentiële verbondenheid met het communisme zou in de jaren tachtig steeds problematischer worden. Intern ontstond verwarring over wat beschouwd moest worden als de toegevoegde waarde van de veiligheidsdienst en in de buitenwereld problematiseerden verschillende politieke en maatschappelijke spelers de dreigingspercepties en legitimiteit van de veiligheidsdienst, totdat eind jaren tachtig het politieke besluit viel om de veiligheidsdienst van top tot teen opnieuw in te richten. Hierop richt hoofdstuk 6 zich.